

Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi

Gültekin Kamil BİRLİK*

Özet

İsmet İnönü'nün Başvekilliğinin son dönemlerinde, vekillere yardımcı olmak amacıyla Siyasi Müsteşarlık Teşkilatı oluşturulmuştur. Hatay Meselesi, Nyon Anlaşması ve Orman Çiftliği konularında İsmet İnönü Atatürk ile fikir ayrılığına düşmüş ve Başvekillikten ayrılmıştır. İktisat vekâletindeki başarılı çalışmaları ile tanınan Celal Bayar Başvekilliğe getirilmiş, ancak yönetimde ve uygulanan politikalarda bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu dönemde Siyasi Müsteşarlık Teşkilatının istenen amaçlara ulaşmadığı yönünde, başta Atatürk olmak üzere değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, kısa ömürlü olan Siyasi Müsteşarlık Teşkilatı kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Müsteşarlık, Hatay, Nyon, Orman Çiftliği

Celal Bayar's Taking over the Office of the Prime Minister and the Impact of this on the Undersecretary

Abstract

Towards the end of İsmet İnönü's years as the prime minister, in order to assist the MPs, the Office of Political Undersecretary was created. İsmet İnönü disagreed with Atatürk on Hatay Problem, Treaty of Nyon and Forest Farm and resigned from

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi

his post. Celal Bayar, who was known for his success as the Minister of Finance, was appointed as the Prime Minister; however, there was no change in management and the political practice. There was a common agreement, (Ataturk was among the supporters of this opinion), on the fact that the Office of the Political Undersecretary could not meet the expectations. As a result of these reactions, the short-lived Office of Political Undersecretary was abolished.

Key Vords: *Siyasi Müsteşarlık, Hatay, Nyon, Forest Farm.*

1. Siyasi Müsteşarlığın Kuruluşu

Devlet işlerinin sürekli yoğunlaşması nedeniyle vekâletlere ait işlerin yapılması giderek zorlaşmaktaydı. Her işte son sözü söylemek, son kararı vermek, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı siyasi sorumlu olan vekile aitti. Vekillerin, vekâletinde, Vekiller Heyetinde ve özellikle Büyük Millet Meclisinde yükünü azaltabilmek, verimliliğini artırabilmek için Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulması düşünülmüştür. Vekil ile ortak siyaset izlemek ve verilen görevlerden sorumlu olmak üzere, mebuslar arasında siyasi müsteşarların seçilmesi uygun bulunmuştur. Böylece ileride vekil olma yeteneğine sahip olanlar için de yetişme ortamı hazırlanmış olunacaktı.¹

Hilmi Uran, siyasi müsteşarların mebus olması nedeniyle, özellikle Meclis çalışmalarında vekillere verimli birer yardımcı olacaklarının düşünüldüğünü, aynı zamanda eğer yetenekleri varsa, ileride birer vekil olarak yetiştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir.² Falih Rıfkı Atay da, Siyasi Müsteşarlığın amacını Hükümetle Meclis arasındaki bağı güçlendirmek olarak göstermiştir.³

Celal Bayar, İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği seyahatinde üzerinde durduğu konulardan birisinin de “bakanlık komiserliği” olduğu belirtmiştir. Sovyetler Birliğindeki tek parti, bakanları seçtiği gibi, aynı zamanda güvenilir partililer aracılığıyla, komiser olarak bakanlıkları da denetlenmişti.⁴ Celal Bayar, İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği gezisinden

¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - V. Dönem (1935-1939) 1. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 334.

² Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Künyesiz, Ankara, 1959, s. 305.

³ Güneş, a.g.e, s. 337.

⁴ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 52, 53.

getirdiği fikirlerinden olan Siyasi Müsteşarlıkla, yeni bir kontrol mekanizması oluşturmak istediğini belirtmiştir.⁵

İsmet İnönü hatıralarında, Sovyetler Birliğine yaptığı seyahat üzerinde geniş olarak durmasına ve ayrıntılı olarak anlatmasına rağmen, Siyasi Müsteşarlığı çağrıştıracak yönde bir gözleminden bahsetmediği görülmektedir.⁶

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunun 2 Şubat 1937 tarihli toplantısında, Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılması öngörülen değişiklikler görüşülmüştür. Daha önce verilmiş olan Grup kararı gereğince, Meclis Grup Başkan Vekili Trabzon Mebusu Hasan Saka tarafından hazırlanan Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulması hakkındaki kanun tasarısı üzerinde görüşmeler yapılmış, tasarının esas prensipleri kabul edilerek Büyük Millet Meclisine gönderilmesi kabul edilmiştir.⁷

İsmet İnönü ve 153 mebusun verdiği kanun teklifi ile Teşkilatı Esasiye Kanununda bazı değişiklikler öngörülmüştür. Bu değişikliklerin bir tanesi de Siyasi Müsteşarlıkların kurulması ile ilgili olmuştur. Kanun teklifi hakkında görüş açıklamak için Meclis kürsüsüne gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, yaptığı uzun açıklamasının son bölümünde, getirilmek istenen Siyasi Müsteşarlıklar hakkında bir kaç cümle söylemiştir. Şükrü Kaya, İsmet İnönü'nün daha önce belirttiği şekilde, Hükümet teşkilatında görülen lüzum üzerine Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulmasının gerekli görüldüğünü belirtmiş, bunun yapılabilmesi için Teşkilatı Esasiye Kanununda formaliteye ilişkin bazı maddelerin değiştirilmesinin istendiğini açıklamıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılması öngörülen değişiklik teklifleri, 5 Şubat 1937 tarihinde Mecliste ele alınmıştır. Yapılan görüşmelerde, 2'nci maddede öngörülen, Türkiye Devletinin, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı olduğu, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğuna ilişkin değişiklik; 77'nci maddede öngörülen, çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanların devlet tarafından idare edilmesi değişiklikleri üzerinde detaylı görüşmeler yapılırken, Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulması hakkında herhangi bir görüş belirtilmemiş, kanun teklifi olduğu şekliyle kabul edilmiştir.

Siyasi Müsteşarlık hakkında Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılmasını öngören kanun teklifi, görüşmeye katılan 333 mebusun kabul

⁵ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 40, 41.

⁶ İsmet İnönü (Haz. Sabahattin Selek), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 505-516.

⁷ Ulus, 3 Şubat 1937, s. 1.

oyu ile kanunlaşmıştır. Bu Kanunla, Teşkilatı Esasiye Kanununun 44'üncü maddesinde yapılan değişiklikle, siyasi müsteşarların Meclis üyeleri arasından Başvekil tarafından seçilerek, Reisi Cumhurbaşkanına sunulacağı; 47'nci maddede yapılan değişiklikle, vekillerin ve siyasi müsteşarların vazife ve mesuliyetlerinin özel kanun ile düzenleneceği; 49'uncu maddede yapılan değişiklikle, izin veya başka bir sebeple ayrılan bir vekile, İcra Vekilleri Heyetinden bir başka vekilin veya siyasi müsteşarın geçici olarak vekâlet edebileceği, ancak vekâlet sayısının birden çok olamayacağı, siyasi müsteşarın yapacağı vekâlet için hazırlanacak kararnamenin Meclise arz edileceği öngörülmüştür. 50'nci ve 61'inci maddelerdeki değişikliklerle, vekillerin ve siyasi müsteşarların Divanı Aliye sevki konusu düzenlenmiştir.⁸

Bu değişikliğin ardından, 8 Şubat 1937 tarihinde Hasan Saka'nın hazırladığı, "Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıklar Teşkili Hakkında"ki kanun teklifi Meclis gündemine gelmiştir. Hasan Saka Mecliste yaptığı konuşmasında, Cumhuriyet rejimi içerisinde ülkenin genişlemesine paralel olarak iş faaliyetlerinin de hızla ilerlediğini, bundan doğan ihtiyaçların idari teşkilat kadrolarının genişletilmesiyle giderilemeyeceğini belirtmiştir. Hasan Saka'nın, artan işlerin Hükümetin ve Meclisin çalışmasını etkilediğine ilişkin sözleri şu şekildedir: "Hazırlık devrelerini geçiren Devlet muameleleri bunların mesuliyetini üzerine almış siyasi şefler tarafından görülüp tetkik edilmedikçe ve icap eden kararlar verilmedikçe bu muameleler ikmal edilmiş olamaz... Devlet dairelerindeki bu artma ve çoğalma Hükümet efkarının idari ve icrai görevlerini artırmakla kalmayıp Büyük Millet Meclisindeki faaliyetlerini de etkilemektedir." Hasan Saka bu açıklaması sonrasında, İcra Vekilleri Heyetini teşkil eden vekâletlerde bir genişlemeye ihtiyaç duyulduğunu, bu amaçla "parlementaire müsteşarlıklar"ın kurulmasını öngören kanun teklifinin hazırlanarak Meclise sunulduğunu söylemiştir.

Bu teklif, Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerinde değişikliği öngördüğü için, Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmiştir. Kanun-ı Esasi Encümeni teklifi inceledikten sonra, 11 maddeden oluşan yeni bir teklif hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunmuştur. Teklifin birinci ve ikinci maddeleriyle, devlet dairelerinin, "Devlet Vekili" adındaki vekaletsiz vekiller de dahil olacak şekilde, biri Başvekalet almak üzere 12 ile 16 arasında değişen sayıda vekaletlerden oluşacağı, Hükümetin kaç vekilden oluşacağı konusunun ise, her Kabine teşkilinde, Başvekilin teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile belirleneceği ifade edilmiştir.⁹

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:16, İctima:2, 5 Şubat 1937, 1. Celse, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 58-75.

⁹ Güneş, a.g.e, s. 335.

Kanun-ı Esasi Encümenin teklifindeki diğer maddeler Siyasi Müsteşarlıklar ile ilgili olmuştur. Buna göre, siyasi müsteşarların adedini ve hangi vekâlet işlerinde görevlendirileceğini Başvekilin belirleyeceği ve buna uygun bir kararname oluşturacağı, bir vekâlet için birden çok siyasi müsteşar seçebileceği (madde 3), İcra Vekilleri Heyetinin toplantılarına Başvekilin teklifi ile siyasi müsteşarların katılabileceği, ancak İcra Vekilleri Heyetindeki oylarının istişare niteliğinde olduğu (madde 4), siyasi müsteşarların kendilerine verilen belirli görevlerden dolayı şahsi sorumluluk üstlenecekleri, ancak bu işlerden dolayı vekillerin Büyük Millet Meclisine karşı siyasi sorumluluğunun aynen devam edeceği (madde 5), mensup oldukları Hükümetin istifası veya düşürülmesiyle birlikte siyasi müsteşarların vazifesinin de sona ereceği, bir vekilin münferit olarak istifası veya düşürülmesi durumunda ise siyasi müsteşarların çekilmesinin gerekmeyeceği (madde 6), siyasi müsteşarların vazifelerinin genel olarak ve sorumlu vekilin direktifleri doğrultusunda; vekilin bizzat yapacağı bütün işlerde vekile yardım etmek, idaresi kendisine bırakılan belirli vekâlet işlerinde gerekli kararları vermek, vekâletin Büyük Millet Meclisindeki işlerini vekil adına takip etmek ve sonuçlandırmak, vekillere yöneltilen sorulara vekil adına cevap vermek olduğu (madde 7), siyasi müsteşarların 7'nci maddede esasları gösterilen vazifelerinin sınır, derece ve çeşitlerinin İcra Vekilleri Heyeti tarafından ayrı bir kararname ile belirleneceği (madde 8), siyasi müsteşarlara mebusluk ödeneğine ilave olarak aylık 200 lira ödenek verileceği (madde 9) öngörülmüştür. Kanun-ı Esasi Encümenin bu teklifi 8 Şubat 1938 günü Mecliste görüşülerek kabul edilmiştir.¹⁰

Kanunun kabulünden yaklaşık iki hafta sonra, İsmet İnönü'nün teklifi üzerine 23 Şubat 1937 tarihinde Atatürk'ün onayı ile atanan ilk Siyasi Müsteşarlar şu kişilerden oluşmuştur; Kocaeli Mebusu Salah Yargı Adalet Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Denizli Mebusu Necip Ali Küçükka Milli Müdafaa Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Malatya Mebusu Abdülmuttalip Öker Dâhiliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu Maarif Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Mardin Mebusu Rıza Erten Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Konya Mebusu Ali Rıza Türel İktisat Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Trabzon Mebusu Sırrı Day Nafia Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Siyasi Müsteşarı.¹¹

2 Nisan 1937 tarihinde, Kayseri Mebusu Faik Baysal Maliye Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına, Gaziantep Mebusu Numan Menemencioğlu Hariciye Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına, Ziraat Vekâletinde görülen ihtiyaç üzerine

¹⁰ a.g.e, s. 336; Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:39, Ankara, 1-28 Şubat 1937, s. 29.

¹¹ Güneş, a.g.e, s. 336, 337.

ikincisi olmak üzere, Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına atanmıştır.¹²

2. İsmet İnönü'nün Başvekillikten İstifası

İsmet İnönü Başvekilliğinin son döneminde, dış politika konusu başta olmak üzere Atatürk ile sorunlar yaşamış ve bunun sonucunda istifa etmiştir. Atatürk Fransa'nın Suriye'den çekilmesi nedeniyle Hatay konusunu gündeme getirerek Hatay'ın bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Dış ilişkilerde, yaklaşan savaş tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile ilişkileri geliştirmek istemiş, Nyon Konferansını da bu kapsamda değerlendirmiştir. Atatürk'ün Hatay meselesinde ve dış politikada inisiyatif olarak girişimde bulunması karşısında İsmet İnönü ile aralarında anlayış farklarından kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Yaşanılan diğer bir sorun da Orman Çiftliğinin Hükümete bırakılması ile ilgili olmuştur. Yaşanılan bu sorunlar genel hatlarıyla aşağıda incelenmiştir.

a. Hatay Meselesi

Atatürk, Fransa ile Suriye arasında bağımsızlık görüşmeleri başladığında, Türkiye'nin İskenderun Sancağı ile olan ilgisi nedeniyle, böyle bir görüşmenin dışında kalamayacağını Hükümete bildirmiştir. Atatürk, Hükümetin Hatay konusundaki tutumunu pasif olarak nitelemiş, Hatay meselesini sulandırmaya yönelik olarak Irak ve Suriye'nin girişimlerini Hükümetin ciddiye almasını da eleştirmiştir.

Ankara'ya gelen Irak Başvekili Nuri Paşa, Türkiye'nin görüşmelere katılmamasını, Fransa ile Suriye'nin aralarındaki meseleleri hallettikten sonra, kendisinin Suriyelilerle anlaşmayı sağlaması yönünde bir teklifte bulunmuştu. İsmet İnönü'nün bu öneriyi uygun bulması üzerine Atatürk tepkisini şu şekilde açıklamıştı: "Kesinlikle görüşmelerin dışında kalamayız. Görüşmelerde mutlaka biz de bulunacağız."¹³ Suriye aynı dönemde, Irak Hükümeti vasıtasıyla Hatay'ın taksimini öngören bir öneri sunmuştu. Hükümet tarafından benimsenen bu teklifi Atatürk kabul etmemiş, böyle bir teklifin dinlenmiş ve ele alınmış olmasını da eleştirmiştir.¹⁴

Atatürk kamuoyunda Hatay konusunu canlı tutabilmek için girişimde bulunmuştur. Atatürk, Fransız Büyükelçisinin bulunduğu Karpıç

¹² a.g.e, s. 337; Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet-2 (1931-1938)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s. 219, 220.

¹³ Hulusi Turgut (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 337.

¹⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 604, 605.

Lokantası'na giderek, Hatay konusunda bir tartışma başlatmıştır. Tartışmaya katılanlar, Hükümetin gevşek tutumunu protesto ederek kısa zamanda daha etkili tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdi. Bu konuşmalar sonrasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ve Sabiha Gökçen tabanca ile havaya ateş etmiş, böylece Hükümetin Hatay konusundaki gevşek tutumuna karşı bir protesto havası yaratılmıştı. Atatürk ile birlikte bulunan Kazım Özalp, Atatürk'ün, bir hukuk devleti içerisinde kabul edilemez olan bu olaya emniyet kuvvetlerinin el koymasını, tahkikat açılarak basına aksetmesini, böylece Hatay konusunda halkın gerekirse galeyana gelebileceğinin ima edilmesini propaganda yönünden yararlı gördüğünü ifade etmiştir.¹⁵

Atatürk, Hatay konusunda gazetelerde çıkan yazıları yetersiz görerek bazı gazetelerin başyazarlarını Dolmabahçe Sarayına çağırarak ve kendisinin dikte ettiği yazıları gazetelerde yayımlatmıştır. Kurun gazetesinin yazı işleri müdürü olan Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk'ün kendisini çağırarak, birinci sayfada yayınlanmak üzere Hatay konusunda yazdığı makaleyi verdiğini anlatmıştır.¹⁶ Atatürk, 22 Ocak 1937 ile 27 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun gazetesinde bizzat kendisinin yazdığı yazıları Asım Us imzası ile başyazı olarak yayımlatmıştır. Atatürk'ün bu yazılarında, Hükümeti ve İsmet İnönü'yü eleştiren şu şekilde ifadeler de yer almıştır: “Başbakan İsmet İnönü 15 gün evvel Hatay sorunu üzerine konuşurken 15 gün bekleyiniz demişti. Türkiye Cumhuriyeti devletine ve onun hükümetine hitap ediyoruz: 16'ncı gündeyiz. Vaziyet nedir? Bizi Türk milletini yeniden aydınlatınız.”¹⁷

Atatürk'ün isteğiyle, Hatay konusunu görüşmek üzere, Başvekil İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın katılımıyla Eskişehir'de bir toplantı yapılmıştır. İsmet İnönü Eskişehir'e giderken Hasan Rıza Soyak ile yaptığı görüşmede, Atatürk'ün girişimleri nedeniyle endişelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Yarın büyük kavga olacak!.. Anlamıyor musun, memleket Fransızlarla harbe sürükleniyor?”. Hasan Rıza Soyak'ın, Atatürk'ün ihtiyatlı ve hesaplı

¹⁵ Kazım Özalp, T. Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998, s. 64-65; Sabiha Gökçen (Der. Oktay Verel), *Atatürk'le Bir Ömür*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 254-260; Andrew Mango (Çev. Füsün Doruker), *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 489-490.

¹⁶ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Yayımlanmamış Belgelerle Atatürk*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1981, s. 283-284.

¹⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1933-1937) II*, Büyük İstanbul Derneği, İstanbul, 1974, s. 270-271; Can Dündar, *Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü*, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 27; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 543-544.

olduğunu hatırlatması sonrasında İsmet İnönü: “Bakalım, yarın belli olur; tekrar ediyorum, aramızda büyük kavga olacaktır!..” demiştir.¹⁸

Atatürk 6 Ocak 1937 tarihinde Eskişehir’de, İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Tefik Rüşti Aras ve Şükrü Kaya ile görüşme yapmıştır.¹⁹ Eskişehir’deki görüşmede Tefik Rüşti Aras, Hatay sorunu üzerinde ısrarla durulması durumunda ihtilafın barış yolu ile çözülebileceğinden ümitli olduğunu söylemiş ve Avrupa’daki karışıklıklar nedeniyle dünyanın savaşa doğru gitmekte olduğu yönündeki değerlendirmesini açıklamıştır. İsmet İnönü görüşünü, “Hariciye Vekili, Hükümetin görüşünü izah etti.” sözüyle belirtmiştir. Atatürk yapılan bu değerlendirmeler sonrasında; “Siz hepiniz mutabık olursunuz da, ben mi ayrılıyorum... Yalnız millete hakikatin olduğu gibi ifade edilmesini, yani hükümetin kendisini ikna ederek teşebbüsünden alıkoyduğunu bir tebliğ ile umumi efkâra bildirilmesini...” istemiş, görüşme sona erdiğinde ise Tefik Rüşti Aras’ı kenara çekerek “Sen bu vaziyeti kullanmasını bilirsin.” demiştir.²⁰

Hatay meselesinde İsmet İnönü’nün değerlendirmeleri incelendiğinde, sorunu barışçı yollardan çözmek istediği, Atatürk’ün bu yolu denemeden askeri harekât yapmak istemesi fikrine karşı çıktığı görülmektedir. İsmet İnönü, Atatürk ile Hatay konusunda, İstiklal Savaşında değil, 1936 ve 1937 yıllarında çok münakaşa ettiklerini ve bu münakaşanın uzun sürdüğünü belirtmiş, Hatay konusunda Fransızlarla savaşa girmekten endişe ederek Atatürk’ü girişimde bulunmaktan nasıl alıkoyduğunu şu ifadelerle izah etmiştir: “Bir aralık Atatürk’ün halinden bir askeri müdahale ile emrivaki yapmak fikri geçtiğini fark ettim. Kendisi ile bu meseleyi görüştüğüm gibi, Erkanıharbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa ile görüştim. Hatay’daki meselede haklarımızı tatbik sahasına koymak için bir netice alabilirdik, almak için çalışabilirdik, fakat her siyasi teşebbüsü bir tarafa bırakarak bir askeri hareketle emrivaki yapmak şeklini mahsurlu buluyordum. Kesin olarak vaziyet aldım... Fransızlar Suriye’deki mevcutları itibari ile hiçbir şey yapacak halde değiller, fakat sadece harp ilan edilmesi bile, bizim memleketi büsbütün yeni bir siyasi ortam içine atardı... Nihayet, Atatürk... ile Eskişehir’de görüştim. Uzun boylu tekrar anlattım. Bir askeri harekât şikkına girmenin mahsurlu olacağına onu ikna etmeye çalıştım ve muvafık oldum. Dinledi uzun boylu. Böyle bir hareket yapmayacağını, yaptırmayacağını söyledi...”²¹

¹⁸ Soyak, a.g.e, s. 573.

¹⁹ Özel Şahingiray, *Atatürk’ün Nöbet Defteri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1955, s. 571.

²⁰ Soyak, a.g.e, s. 576.

²¹ İnönü a.g.e, s. 540-542.

Atatürk Eskişehir görüşmesi sonrasında Hükümetin Hatay konusundaki değerlendirmesine katılmamış ve Hükümeti dünyadaki olayları yanlış okumakla itham etmiştir. Atatürk meseleyi nasıl gördüğünü şu şekilde açıklamıştır: “Fransızlarla bir harbe sürükleniriz diye korktular... Biz istesek bile, Fransızlar sancak için bizimle bir harbe girerler mi hiç?.. Görmüyorlar mı ki bugün Fransa'nın bizzat anavatanı, büyük tehlikelerle sarılı bir haldedir?.. Bu vaziyette hangi Hükümet sancaktaki mevhum (değersiz) ve daha ziyade şahsi, menfaat kırıntıları için deniz aşırı, hem de bizimle bir harbi göze alabilir; evham ve vesvesenin bu derecesine şaştım doğrusu...”²²

Atatürk, Fransızların meseleyi uzatıp dejenere etmeye çalıştıklarını, Hükümetin de işi, lüzumu kadar sıkı tutmadığını gördüğünü, teşebbüslerdeki amacının İsmet İnönü'nün endişeye kapıldığı gibi Fransızlarla savaşmaya gidecek hareketlerde bulunmak olmadığını, tam aksine meseleye ilgisiz kalınması durumunda doğabilecek silahlı çatışmanın önüne geçmek olduğunu belirtmiştir.²³

Atatürk Hatay meselesinin barışçı yollardan çözümlenememesi ve silahlı çatışmanın baş göstermesi durumunda bile Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesini istemediğini, kendisinin bizzat konuyu ele alarak sorunu çözeceğini açıklamıştır.

Fahrettin Altay, Atatürk'ün kendisine “Paşa biliyormusun ben Cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım.” dediğini ifade etmiştir.²⁴ Hasan Rıza Soyak da benzer olarak, Atatürk'ün düşüncesini kendisine şu şekilde açıkladığını nakletmiştir: “Defalarca, hatta Fransız sefiri Mösyö Ponsot'ya da açıkça söylediğim gibi, dava benim şahsi davamdır²⁵ ve icap ederse yine şahsen halletmem gerekir... Böyle bir durumda derhal Devlet Reisliğinden, hatta mebusluktan istifa edeceğim, serbest bir Türk

²² Soyak, a.g.e, s. 577.

²³ a.g.e, s. 577, 578.

²⁴ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 493, 494.

²⁵ “Atatürk Hatay meselesi üzerinde çalıştığı dönemde, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserine 'Hatay işi benim şahsi davamdır' demiştir.” Falih Rıfkı Atay, *Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s. 120; Turgut, a.g.e, s. 335. “Atatürk Fransız Büyükelçisi'ne de benzer sözlerle, Hatay meselesinin şahsi davası olduğunu söylemiştir.” Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları Hatıralar VII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 5-6; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 11; Soyak, a.g.e, s. 579. “İngiliz Büyükelçisi, Atatürk'ün Hatay konusunu kişisel sorunu haline getirdiğini yazdığı raporunda belirtmiştir.” Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. Ek B-2.

vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına geçeceğim... Oradaki mücahitlerle ve Anavatandan kaçıp bize katılacağından şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağım; isterse Türkiye Hükümeti, beni ve arkadaşlarımı asi ilan eder ve hakkımızda takibat da yapar.”²⁶

Kılıç Ali, Hatay konusunda yapılan Eskişehir görüşmesi sonrasında Atatürk’ün, Hatay meselesi nedeniyle Fransızlarla bir savaş durumuna girecek diye İsmet İnönü’nün gereksiz bir evhama kapılmış olduğunu ve telaş içinde bulunduğunu, Hükümet Başkanı olarak telaşında belki de haklı olduğunu, ancak kendisinin Hükümeti hiçbir zaman güç duruma sokmak niyetinde olmadığını söylediğini aktarmıştır. Kılıç Ali, Atatürk’ün Hatay konusunda yapacaklarını aynı Hasan Rıza Soyak gibi anlatmıştır. Kılıç Ali, Hükümetin kendisini asi ilan etmesi durumunda ne yapacağını sorması üzerine Atatürk’ün verdiği cevabı şu şekilde açıklamıştır: “... İşte o zaman Hatay meselesini hallettikten sonra döner, bu kez de bizi asi ilan edenleri kolundan tutup atar, yine duruma biz hâkim olurduk.”²⁷

b. Nyon Konferansı

Nyon konferansı²⁸ nedeniyle, İsmet İnönü’nün Atatürk ile görüş ayrılığı yaşadığı çeşitli defalar ifade edilmiştir. 13 Eylül 1937 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Nyon Konferansı nedeniyle Atatürk ile arasında çıkan anlaşmazlığı İsmet İnönü şu sözleriyle ifade etmiştir: “Devlet reisi ile aramızda itilaf çıktı.”²⁹

İsmet İnönü Başvekillikten ayrıldıktan sonra, Meclisteki Grup toplantısında, Nyon Konferansı ile ilgili olarak Atatürk ile tartışmalarını şu şekilde açıklamıştır: “... Geçende Nyon Konferansı ile neticelenen Akdeniz’deki korsanlık işi için kendisiyle münakaşa etmiştik...”³⁰. Salih Bozok da İsmet İnönü’nün bu sözlerini aynı şekilde nakletmiştir.³¹

Nyon Konferansı ile ilgili olarak yaşanan sorunu ifade eden bu anlatımlardan sonra, İsmet İnönü ile Atatürk’ün Nyon Konferansına bakış açıları ve değerlendirmeleri aşağıda incelenmiştir.

²⁶ Soyak, a.g.e, s. 578; Sökmen, a.g.e, s. 9.

²⁷ Turgut, a.g.e, s. 344.

²⁸ “Akdeniz’de meydana gelen ve İtalya’nın rolü olduğu iddia edilen korsanlık olaylarının önlenmesi amacıyla, 10-11 Eylül 1937’de Avrupa devletlerinin katılımı ile Nyon’da Konferans gerçekleştirilmiştir. Konferansa Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmamıştır.” E. Semih Yalçın, *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara, 2000, s. 233.

²⁹ Soyak, a.g.e, s. 639, 640.

³⁰ İnönü, a.g.e, s. 550.

³¹ Salih Bozok, C. S. Bozok, *Hep Atatürk’ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s. 244-253.

İsmet İnönü'nün Atatürk'e, 9 Eylül 1937 tarihinde gönderdiği yazıda, Vekiller Heyetinin toplanarak Hariciye Vekâletinin verdiği bilgileri gözden geçirdiklerini, ellerinde bulunan bilginin yeterli olmadığını, bu yüzden durum hakkında ihtiyatlı olarak ve beklemede bulunarak, konferansın ilk günlerinde oluşacak bilgiye göre gereğinin yapılmasının ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın, verilen talimatı tam olarak anladığı ve ona göre hareket edeceği bildirilmiştir.³²

Ancak İsmet İnönü, Nyon Konferansı sırasında Tevfik Rüştü Aras'ın verilen talimata uygun olmayacak şekilde teşebbüsler yaptığını, Atatürk'ün ona haber gönderdiğini, Tevfik Rüştü Aras'ın Atatürk'ü ve kendisini ayrı ayrı idare ettiğini söylemiştir.³³

İsmet İnönü bu eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: "... Tevfik Rüştü hükümetle de reisicumhurla da temas ederek, her iki talimatı idare etmek için gayret ve maharet göstermeye çalışıyor. Nihayet bir gün talimatlar çelişiyor. Biz, İstanbul'dan verilen emre göre Tevfik Rüştü'nün bir karar verdiğini veya vereceğini öğrendik. Böyle bir hadise oldu. Tahkik ettim (araştırdım), İstanbul'dan talimat vermişler. Geleyim, görüşelim, dedim. Gelip görüşmek için izin istedim ben, görüştüm, mutabakata vardık."³⁴

Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Tevfik Rüştü Aras'ın, Hükümetin talimatına uymayan bir görüş bildirmesi üzerine bunu düzeltilmesinin Hükümet tarafından kendisine bildirildiğini ifade etmiştir. İsmet İnönü, Hariciye Vekilinin Hükümetle temas etmeden Atatürk'ü araya sokmak istemesini uygunsuz karşılamış, İcra Vekilleri Heyetini toplayarak, Atatürk'ün müdahalesi ile ilgili olarak; "Hükümetin fikirlerine uymayan bu müdahale karşısında, rahat çalışmaya devam olunamayacağını." söylemiştir. Ancak Kazım Özalp, ertesi gün müzakerelerin istenilen yönde gelişme göstermesi üzerine bir olay çıkmadan, karşılıklı anlayış içinde Atatürk ile İsmet İnönü'nün görüşmesinin devam ettiğini belirtmiştir.³⁵

Atatürk'ün İsmet İnönü'ye gönderdiği yazı, içeriğinde belirtildiği gibi aynen Tevfik Rüştü Aras'a, gönderilmiştir. Atatürk'ün bu yazısı şu şekildedir: "Dr. Aras'tan aldığımız izahatı bilmemekle beraber benim size yazdırdığım cümlelerin hakiki anlamına göre tezat mevcuttur. Eğer bunu Dr. Aras anlamamış ise onun bililtizam (bile bile) gaflet gösterdiğine vermek muvafık olur; çünkü yarın aynı mesele üzerinde Dr. Aras'ın bin bir teklifi karşısında kalacağımız muhakkaktır. (Yardım ile ilgili Fransızca cümle burada aktarılmış.) Dr. Aras, bu cümlenin manasını aksiyona geçecek olan

³² Soyak, a.g.e, s. 627.

³³ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 13.

³⁴ İnönü, a.g.e, s. 542, 543.

³⁵ Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e, s. 59.

filoların Türkiye'den gıda gibi birtakım nesnelere alacağına mı hamletmiş (yorumlamış) bulunuyor? Gerçi Aras'a verdiğiniz talimatı değiştirmek için müstacel (acele) bir sebep yoktur; fakat onun bu meselenin genişlemesi ve bu vaziyetlerde Cumhuriyet Hükümetine haklı olarak bir teklifte bulunulması halinde elzem ve mecburi olan noktaların ne olabileceğini anlaması lazımdır. Eğer iltifat buyurursanız, benim size olan yazılarımın hepsini kendisine bildirerek ondan bu benim sualimi sormanız yerinde olur.”³⁶

Atatürk bu yazıyla Tevfik Rüştü Aras'ı ağır bir şekilde eleştirmiş, fiili yardım konusundaki yaklaşımını gaflet olarak nitelemiş, meselenin büyümesi ihtimaline karşı, sonuçlarının ne olacağını görebilmesi gerektiğini söylemiştir. Atatürk'ün, İsmet İnönü ile aralarında geçen yazışmaların Tevfik Rüştü Aras'a da gönderilmesini istemesi, Tevfik Rüştü Aras ile görüşmediğini göstermektedir.

İsmet İnönü, Nyon Anlaşmasının İtalya ile ilişkileri gerginleştireceğini düşünmüş ve İtalya'nın Türkiye'ye yönelik girişimlerine müdahale etmeyerek doğal seyrine bırakmak şeklinde özetlenebilen politikasını şu şekilde izah etmiştir: “... Ben, bu münasebetle İtalyanlarla evvela temasa gelmek ve İtalyanlarla temasa gelip eğer İtalyanlar bizim tarafta, Doğu Akdeniz'de bir hadise çıkarmak istiyorsa, bizimle tutuşmalarının lüzumsuz ve sakıncalı olacağı kanaatindeydim. Bunu onlara söyleyelim. Onun için İtalyanlarla bu şüphe devirlerini idare ederken, tedbirde dikkatli olduğumuz kadar çatışmak için vesile vermemeye ve İtalya arzuları nerede kendisini gösterecek ve patlayacaksa, onu sükûnetle kendi seyrinde bırakarak takip etmeye dikkat ediyordum. Bir bahane vererek bir macerayı kendi üzerimize çekmekte fayda görmüyordum. Bu Nyon meselesi böyle bir davadır... İngiliz ve Fransız donanmaları gelip Türk limanlarından ikmal yapabilir. Bu suretle İtalya aleyhinde fiili bir hareket gibi geldi bu bana. İtalya aleyhine fiili bir düşmanlık... Bunun için ısrar ediyorum. Fazla uğraşmayalım diyorum.”³⁷ İsmet İnönü'nün bu açıklamalarından, İtalya ile ilişkilerde ihtiyatlı davranmak istediği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün de İtalya ile ilişkilerde ihtiyatlı davranmak istediği görülmektedir. Atatürk'ün 11 Eylül 1937 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdiği yazıda, basında Akdeniz'in, İngiliz ve Fransızlarının kullandığı yollarının onlar tarafından, Balkanlar yolunun ise Türkiye, Yunanistan ve Rusya tarafından emniyete alınacağını yazıldığını³⁸ bildirmişti. Atatürk,

³⁶ Soyak, a.g.e, 638.

³⁷ İnönü, a.g.e, s. 542, 543.

³⁸ “11 Eylül 1937 tarihinde çıkan Akşam gazetesinde, Nyon Konferansında Akdeniz'in iki bölgeye ayrıldığı, doğusunun İngiltere ve Fransa filolarınca, batısının ise Türkiye,

Rus donanmasının Türkiye ile birlikte bulunmasının, İtalya'nın Türkiye siyasetinde olumsuzluklara yol açabileceğine şu sözlerle vurgu yapmıştır: “Hakikaten Rus-İtalyan siyasi münasebeti ve son gerginliği; Rus Donanmasının bizim yanımızda Akdeniz’de bulunması yüzünden bir takım mahsurlar doğurabilir. Bu mahzurların Türkiye’ye sirayet edememesi için politik çare ve tedbir düşünülemez mi?”. Atatürk, Rusya’nın Akdeniz’de faaliyet göstermesinin ancak Türkiye’nin yardımı ve himayesi ile mümkün olabileceğini belirtmiş, bu durumda ise Türkiye’nin karşılaşacağı gelişmeleri şu şekilde açıklamıştır: “İtalyan aleyhtarlığı gösterebilecek olan bu vaziyet, bizi hangi cephede, ne dereceye kadar angaje edebilir? Böyle fiili angajmanlara girmek için kim, bize ne teminat vermiştir veya verebilir?”³⁹.

Atatürk’ün bu yazısından, Rus donanmasının Akdeniz’de Türkiye ile birlikte bulunmasını İtalya aleyhtarlığı olarak gördüğü, İtalya’yı endişeye düşürecek bir tutuma yanaşmak istemediği anlaşılmaktadır.

İsmet İnönü, İtalya’yı Türkiye’nin karşısına almak istemediğini, Nyon Konferansı süresince bu politikayı savunduğunu, oysa Tefik Rüştü Aras’ın Atatürk’ten aldığı talimat ile farklı bir politika uygulanmak istendiğini açıklamıştır. İsmet İnönü bu ifadelerle, Atatürk’ün İtalya’ya karşı olacak bir politika uygulamak istediğini ima etmiştir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, Atatürk de İsmet İnönü gibi düşünmüş ve İtalya’ya karşı olabilecek politikalardan uzak kalmıştır.

Atatürk Konferans sonrasında imzalanan Nyon Anlaşması ile ilgili olarak, Vekiller Heyeti kararının kendisine bildirilmesi sonrasında, İsmet İnönü’ye gönderdiği yazıda, kararda bir tezat bulunduğunu belirtmiştir. Atatürk, iki maddeden oluşan İcra Vekilleri Heyetinin kararında, ilk madde ile Nyon Anlaşmasının kabul edildiğini, ikinci maddeyle, kabul edilen Nyon Anlaşmasının bir maddesinin reddedildiğinin görüldüğünü, çünkü imza edilecek anlaşmaya göre, Türkiye’nin açık denizlerde zaten İngiliz ve Fransız donanmalarına yardım etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Atatürk, verilen iki maddelik kararda bir çelişki olup olmadığının tespiti için tekrar gözden geçirilmesini istemiştir.⁴⁰

İsmet İnönü, anlaşmanın Türkiye’ye böyle bir mecburiyeti, yani meseleye silahla müdahale mecburiyetini yüklediğini düşünmüştür.⁴¹ Hasan Rıza Soyak’a göre, İsmet İnönü anlaşmanın metninden böyle bir anlam çıkarmadığını belirtmiş, ancak böyle bir müdahaleyi gerektirecek

Yunanistan ve Rusya filolarınca nezaret altında tutulacağı yazılmıştır.” Akşam, 11 Eylül 1937, s. 1.

³⁹ Soyak, a.g.e, s. 630, 631.

⁴⁰ Soyak, a.g.e, s. 637.

⁴¹ a.g.e, s. 640- 642.

durumun olması ihtimali ile endişelenerek, imzalanan anlaşmadan nasıl dönüleceğinin çarelerini araştırmıştır. İsmet İnönü anlaşma imzalanmasına rağmen, diğer Hariciye Vekilleri ile görüşüp Türkiye'yi açık denizlerde silahlı yardım etmek mecburiyetinde bırakan anlaşma hükmünden muaf tuttuklarına dair bir belge almasını Tevfik Rüştü Aras'tan istemiştir.⁴²

Atatürk, İsmet İnönü'nün bu tavrını beğenmemiştir.⁴³ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün şu ifadelerle İsmet İnönü'nün tutumunu eleştirdiğini nakletmiştir: “İhtiyat hududunu çok aşan bir ruh haleti içinde devlet idare edilir mi ?.. Bütün imkânlar, bu arada herhangi bir talep karşısında itizar etmek (özür dilemek) imkânı da elimizdedir. Aras bu hususta İngiliz ve Fransızların en salahiyetli adamlarıyla açıkça görüşmüştür ve ifadeleri zapta geçmiştir; aslında lüzumsuz olan bütün bunlar, kafi görülüyor da kendilerinden bir de mektup isteniyor, hayret doğrusu...”⁴⁴

c. Orman Çiftliği Meselesi

Çiftlik konusunda iki ihtilaflı konunun olduğu dile getirilmektedir. Bunlardan birincisi Orman Çiftliğinin devri konusudur. İsmet İnönü'nün ifadesine göre Çiftlik devlete satılmak istenmektedir. Bu şekilde zarar eden Çiftlikten kurtulmak amaçlanmıştır. İkincisi sorun ise Orman Çiftliğindeki Bira Fabrikasının genişletilmesi konusudur.

İsmet İnönü anılarında, Atatürk'ün, Ziraat Vekâletinin Orman Çiftliğini satın almak istediğini kendisine söylemesi üzerine, bu satışı uygun bulmadığını açıkladığını belirtmiştir. Atatürk'ün Orman Çiftliğini yetiştirmek için çok emek sarf ettiğini, ancak Hükümetin ve Devletin de, Atatürk'ün bir örnek göstermek amacıyla yaptığı gayreti kolaylaştırmak için çok emek sarf ettiğini öne sürerek, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Büyük ölçüde hükümet yardımı ile, Hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar Hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz.” İsmet İnönü, kendisinin bu değerlendirmesi sonucunda, Atatürk'ün Çiftliği Hazineye vermek kararını aldığını söylemiştir.⁴⁵

İsmet İnönü Atatürk ile bu konuya ilişkin konuşmasını şu ifadelerle açıklamıştır: “Atatürk ile konuştum. Vaziyet bu dedim. Bira fabrikası ile mukavele yapılacak ve bunu Orman Çiftliği yapamaz. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekâlet arasında, inhisar (tekel) mukavelesi yapılmak lazım. Güldü Atatürk. Nasıl olacak dedi, Bu olmayacak dedim.

⁴² Nejat Saner, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, Künyesiz, 1975, s. 217-218; Soyak, a.g.e, s. 642-647; Turgut, a.g.e, s. 309, 310.

⁴³ Saner, a.g.e, s. 217.

⁴⁴ a.g.e, 643, 644.

⁴⁵ İnönü, a.g.e, s. 544.

Karşı karşıya geleceğiz de devlet reisi ile hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim. Çiftlik hikayesinde vaziyet bu.”⁴⁶

Hasan Rıza Soyak ise, Atatürk'ün Çiftliklerin devri konusundaki düşüncesini Mayıs 1937 tarihinde şu şekilde açıkladığını ifade etmiştir: “Ben 1927 senesinde, büyük nutkumu verdiğim celselerin birinde B.M.M.'ne, bunların partiye ait olduğunu söylemişim. Bu itibarla devir esnasında, Hükümetten, Parti için bir miktar para alırsak iyi olacaktır. Bakalım; İsmet Paşa'nın avdetinde (geri dönüşünde) (İsmet İnönü İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme töreni için İngiltere'ye gitmişti.) meseleyi onunla görüşeceğim, en münasip şekli o zaman kararlaştırırız...”⁴⁷

İsmet İnönü de, Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün Çiftlikleri Cumhuriyet Halk Partisinin malı olarak gördüğünü şu sözlerle açıklamıştı: “Bu çiftlikleri Atatürk C.H. Partisinin malı olarak saklıyordu.” İsmet İnönü bu konuşmasında ayrıca, Atatürk'ün Çiftlikleri hediye ettiğini, satarak kazanç sağlama amacının olmadığını da şu şekilde belirtmiştir: “Atatürk her türlü şahsi menfaatlerin, kendi şahsına teveccüh edecek her türlü faydaların daima üstünde kalmış ve daima üstünde kalacak olan milli varlıktır... Atatürk'ün bu eserleri vücuda getirdikten sonra bunları Hazineye hiçbir bedelsiz ve karşılıksız terketmesinde esaslı ve büyük ve siyasi bir ideali vardır.”⁴⁸

İsmet İnönü anılarında, Çiftliğin bağışlanmasını elden çıkarma olarak nitelemiş ve bunun nedeninin zarar etmelerinden kaynaklandığını şu şekilde ifade etmiştir: “Aslında çiftliği elden çıkartmanın bir sebebi de zarar etmesi. Ondan kurtulmak için satış muamelesi düşünülüyor.”⁴⁹ İsmet İnönü bu şekilde düşünmesine rağmen, Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün amacını şu şekilde açıklamıştı: “Düşündüğü çiftlikler hükümetin yeni ziraati köylüye öğretmesi için çok kıymetli saha ve vasıta olacaktır, hakikat budur.”⁵⁰

Atatürk Orman Çiftliği üzerine yapılan bir çalışmada, İsmet İnönü'nün bu iddiası üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada, İsmet İnönü'nün belirttiğinin aksine, Orman Çiftliğinin zarar değil kâr etmekte olduğu ortaya konulmuştur. 1926 ile 1937 yılları arası incelendiğinde, Orman Çiftliğinin

⁴⁶ a.g.e, 544, 545.

⁴⁷ Soyak, a.g.e, 651.

⁴⁸ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:43, Ankara, 1-31 Haziran 1937, s. 37-39.

⁴⁹ İnönü, a.g.e, s. 544, 545.

⁵⁰ Ayın Tarihi, a.g.e, Sayı:43, s. 37-39.

sadece 1927 yılında zarar ettiği, en yüksek kârlarını ise devlete devredilmeden önceki yıllarda elde ettiği görülmektedir.⁵¹

Atatürk, 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan İsmet İnönü'ye gönderdiği yazısında, Çiftlikleri Hazineye bağışlama gerekçesinin, devletçe yapılacak ziraatı düzenleme ve köyleri kalkındırma çalışmalarını desteklemek için olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: "... Bu müesseselerin; ziraat usullerini düzeltme, istihsalı (üretimi) artırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak tedbirlerin hüsnü intihab (iyi seçim) ve inkişafına (gelişimine) çok müsait birer âmil (etken) ve mesnet (dayanak) bulunacaklarına kani bulunuyorum ve bu kanaatla tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşlarile beraber hazineye hediye ediyorum."⁵²

Atatürk'ün gönderdiği bu yazının Mecliste okunması sonrasında, İsmet İnönü söz alarak, Atatürk'ün Çiftlikleri bağışlama gerekçelerine benzer olan görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: "Bu çiftlikleri Atatürk C.H. Partisinin malı olarak saklıyordu. Şimdi Hazineye terketmesi, bir defa çiftliklerin köylüler için bir mektep, teşvik edici bir vasıta halinde kullanılması devlet elinde ameli noktai nazardan (uygulama açısından) daha kolay ve daha mümkün olacağını ümit etmesindedir..."⁵³

Atatürk, Şükrü Kaya ve Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan ile beraberken, Hasan Rıza Soyak'a, İsmet İnönü'nün Çiftlikteki Bira Fabrikası hakkında, Fabrikanın istenen vasıfta olmadığı, biranın maliyetinin yüksek olduğu ve Hasan Rıza Soyak ile Tahsin Coşkan'ın kendisini aldattığını söylediğini anlatmıştır.⁵⁴

Hasan Rıza Soyak bu suçlama karşısında, İsmet İnönü'nün Çiftlikteki Fabrikada üretilen biraları çok beğendiğini, o dönemde bira üreten tek firma olan Bomanti Şirketinin Hükümeti aldattığını söylediğini ve 10 yıllık izin süresinin bitiminde (2, 3 yıl süre kalmıştı) tekrar ruhsat verilmeyeceğini, bundan dolayı kendisine ve Tahsin Coşkan'a her gördüğü zaman bütün yurdu içine alan geniş bir plan hazırlamalarını istediğini açıklamıştır.

Hasan Rıza Soyak, Bomanti Şirketinin önce kendileri ile görüşerek anlaşmak ve bu şekilde mukavelesini uzatmak istediğini, bu isteğin kabul edilmemesi üzerine, İsmet İnönü'nün çok yakınlarından biri olan Şirketin İdare Meclisi Azası vasıtası ile Çiftlikteki Bira Fabrikası aleyhinde faaliyette

⁵¹ İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliği Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 100, 101.

⁵² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 2.12.5.

⁵³ *Aydın Tarihi*, a.g.e, Sayı:43, s. 37-39.

⁵⁴ Soyak, a.g.e, s. 661, 662.

bulduklarını belirtmektedir.⁵⁵ Falih Rıfki Atay da benzer şekilde, İsmet İnönü'nün eniştesinin Bomanti Bira Fabrikasının İdari Meclisinde bulunduğunu ve Ankara'daki Bira Fabrikasının genişletilmesini engellemek, Bomanti imtiyazını uzatmak için, Ankara'daki Fabrikanın gelir getirmeyeceği fikrini İsmet İnönü'ye telkin ettiğini belirtmektedir.⁵⁶

İsmet İnönü ise, Bomanti Fabrikasının imtiyaz süresinin bitiminde devlete intikal edeceğini, ancak Bomanti Fabrikasının harp yıllarının süreden sayılmaması için mahkemeye başvurduğunu ifade etmektedir. İsmet İnönü Atatürk'ün bir defa, Bomanti Fabrikasından şikâyet ederek haksız olduğunu ve muamelenin bir an önce sonuçlandırılması gerektiğini kendisine söylediğini, kendisinin ise Atatürk'e mahkeme sonucunu beklemek gerektiğini söylediğini belirtmektedir. İsmet İnönü bu konudaki düşüncesini ve Atatürk ile konuşmasını şu şekilde aktarmaktadır: “Bomantiye lüzum yok diye düşünüyorlar. Halbuki ona da ihtiyaç var diye söyledim ben. İkisine de ihtiyaç vardır...”⁵⁷

Hasan Rıza Soyak, İsmet İnönü'nün Bira Fabrikasının kalitesi ve kârlılığı konusundaki eleştirisinde hatalı olduğunu, sırf İsmet İnönü'nün ısrarlı emirleri üzerine başlatılan bu teşebbüsün karlı olduğunu geniş bir izah sonucu Atatürk'e açıkladığını, bunun üzerine Şükrü Kaya'nın söze karışarak; “Biz de öyle düşünüyorduk; şimdi görüyorum ki hata etmişiz.” demek zorunda kaldığını söylemiştir.⁵⁸ Kılıç Ali de, bu konuda benzer bir anlatımda bulunmuştur.⁵⁹

İsmet İnönü anılarında, Çiftliğin devredilirken Bira Fabrikasının devredilmeyeceğini sonradan öğrendiğini de yazmıştır.⁶⁰ İsmet İnönü'nün bu ifadesine rağmen, Atatürk'ün yukarıda bahsedilen Trabzon'dan gönderdiği yazısının ilişiginde, Hazineye bağışlanan fabrika ve imalathaneler sıralanırken Bira ve Malt Fabrikasının da adı yer aldığı görülmektedir.⁶¹ Ancak, İsmet İnönü'nün belirttiği ve görüşmeler sırasında gündeme geldiği değerlendirilen bu konunun, başlangıçta nasıl düşünüldüğüne dair herhangi bir belge ve bilgiye ulaşamamıştır.

Atatürk'ün Çiftlikleri bağışlaması sonrasında, İsmet İnönü Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün Çiftliklere olan ilgisinin devam etmesinin kendi başarıları için gerekli olduğunu, Ziraat Vekâletinin hazırlayacağı

⁵⁵ a.g.e, s. 668; Turgut, a.g.e, s. 312.

⁵⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 538.

⁵⁷ İnönü, a.g.e, s. 545.

⁵⁸ Soyak, a.g.e, s. 668, 669; Turgut, a.g.e, s. 312.

⁵⁹ Turgut, a.g.e, s. 312.

⁶⁰ İnönü, a.g.e, s. 545.

⁶¹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 2.12.5.

programın Atatürk'ün onayına sunulacağını ve onayı ile uygulanacağını açıklamıştı.⁶²

Atatürk, kurduğu Çiftlikleri Hükümete devrettikten sonra idaresinin ihmal edildiği gerekçesiyle çeşitli defalar şikâyetle bulunmuştu.⁶³ Atatürk, Orman Çiftliği yöneticileri ile görüşürken yanında bulunan Şükrü Kaya, Atatürk'ün Bira Fabrikasıyla ilgili olarak Hasan Rıza Soyak ile yukarıda açıklanmış olan konuşması sonrasında konunun önemini anlamış, daha sonra katıldığı Vekiller Heyeti toplantısında Çiftlik ile ilgili durumu, İsmet İnönü'nün bu işi bir an önce çözmesini sağlayarak Atatürk ile arasında sorun çıkmasını önlemek amacıyla anlatmıştır. Ancak bu durumdan İsmet İnönü'nün canı sıkılmış ve "Atatürk benden öğreneceklerini, Hasan Rıza Beyden mi öğreniyor?" diyerek tepki göstermiştir.⁶⁴

Aynı akşam Vekiller Heyeti üyeleriyle birlikte katıldığı⁶⁵ Çankaya'daki toplantıda, Atatürk'ün "Çiftlikteki bira fabrikasının geliştirilmesi için ne düşünüyorsunuz?" sorusu üzerine, İsmet İnönü biraz sustuktan sonra; "İcabı neyse yapılacaktır." cevabını vermiştir. Bu cevabı beklemeyen Atatürk sadece "Öyle mi!" demiş, İsmet İnönü de sinirli olduğunu belli eder bir şekilde, "Fabrika için önceden karara varılmış ve yalnız tebligat için Bakanlar Kurulu davet olunmuştur." demiştir. Atatürk, Şükrü Kaya'ya baktıktan sonra, İnönü'ye dönerek "Neden böyle konuşuyorsunuz? Orman Çiftliği'ne iyi bakılmadığı görüşümdedir." demiş, İsmet İnönü de "Bunun sorumluları yöneticiler, Hasan Rıza ve Tahsin Bey'lerdir."⁶⁶ şeklinde cevap vermiştir. Atatürk konunun bu şekilde tartışılmasından üzülen; "Bu durumda devam edemeyiz." diyerek toplantıdan ayrılmıştır.⁶⁷

Atatürk ile İsmet İnönü, önceden planlandığı şekilde, tartışmadan bir gün sonra İstanbul'a birlikte gideceklerdi. Atatürk seyahat öncesinde istasyonda Kazım Özalp'ı yanına çağırarak: "İsmet Paşa yorgundur, asabı

⁶² Ayın Tarihi, a.g.e, Sayı:43, s. 37-39.

⁶³ Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e, s. 60.

⁶⁴ Salih Bozok (Haz. Can Dünder), *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.135; Saner, a.g.e, s. 218, 219; Salih Bozok, C. S. Bozok, a.g.e, s. 242.

⁶⁵ "Atatürk 16 Eylül 1937 tarihindeki Vekiller Heyeti toplantısında, İsmet İnönü, Kazım Özalp, Şükrü Kaya, Şükrü Saraçoğlu, Ali Çetinkaya, A. Rana Tarhan, Fuat Bulca, Celal Bayar, Şakir Kesebir, Saffet Arkan, Refik Saydam ve Numan ile görüşmüştür." Şahingiray, a.g.e, s. 652.

⁶⁶ "Çiftlik Hükümete devredildikten sonra yönetiminde bir değişiklik yapılmamış, Hasan Rıza Soyak ve Tahsin Coşkan tarafından idare edilmeye devam edilmiştir." Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e, s. 60.

⁶⁷ Teoman Özalp, *Tanıktık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 118-119; Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e, s. 60-61; Salih Bozok, C. S. Bozok, a.g.e, s. 242-243; Bozok, a.g.e, s. 135-136.

bozulmuştur. Bu haliyle çalışmasını doğru bulmuyorum, yolda kendisine iki ay izinli sayılmasını söyleyeceğim, iki ay sonra istifasını isteyeceğim. Şimdi Celal Bayar Başbakan vekili olacak, iki ay sonra Bayar'ı Başbakanlığa getireceğim. Beraber çalışmanızı memleket için faydalı görüyorum.” demiştir.⁶⁸

Atatürk İstanbul'a seyahat sırasında İsmet İnönü'ye; “Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek. Dinlenmelisiniz.” demiş, daha sonra Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı⁶⁹ çağırarak aralarında geçen konuşmayı anlatmıştır. Atatürk'ün kendisine anlattıklarını Hasan Rıza Soyak şu şekilde nakletmektedir: “... Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahata ihtiyacın var; bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz muvafık (uygun) olacaktır... Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin?.. diye sordum, bu sorulara: Sen kime emreder ve zahir olursan (ortaya çıkarırsan) o muvaffak olur cevabını verdi. Tekrar sordum: Celal Bey muvafık mıdır?.. bunu da aynı şekilde cevaplandırdı. Fakat arkasından: Anayasaya göre, yeni Hükümetin bir hafta zarfında B.M.M. de programını okuyup, itimat istemesi lazım geldiğini, halbuki Meclisin daha yeni dağıldığını, ikinci bir olağanüstü toplantının içeride ve dışarıda türlü tefsirlere yol açabileceği, binaenaleyh bu mühim noktanın da göz önüne alınması gerektiğini ileri sürdü; bende öyle biliyordum... O halde sen meclis açılıncaya kadar resmi bir mezuniyet alırsın, Celal Bey şimdilik vekâlet eder, Meclis açıldıktan sonra icabı yapılır dedim...”⁷⁰

Hasan Rıza Soyak'ın naklettiği bu konuşmayı, İsmet İnönü anılarında benzer olarak şu şekilde anlatmıştır: “...Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum dedim. Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalırım dedim.”⁷¹

⁶⁸ Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e, s. 60.

⁶⁹ “Atatürk Hasan Rıza Soyak'a son derece itimat etmiş, onun ahlakını, karakterini, vazifesine bağlılığını taktir etmiş ve bu yüzden mahremiyetine ait olan her şeyi ona söylemekte bir sakınca görmemiştir.” Kılıç Ali, Gazinin Latife Hanımla Evlenmesi ve Ayrılması, *Milliyet*, 1 Aralık 1951, s. 7.

⁷⁰ Soyak, a.g.e, s. 672.

⁷¹ İnönü, a.g.e, s. 547. “İsmet İnönü, tartışmadan bir gün sonra Atatürk'ün kendisine: ‘Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım’ dediğini ifade etmiştir.” İpekçi, a.g.e, s. 12.

Atatürk, “Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahatı ihtiyacın var.” gerekçesi ile İsmet İnönü’nün Başvekillikten ayrılmasını istemişti. İsmet İnönü de bu görüşmede; “Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalırım.” demişti. İsmet İnönü’nün Başvekillikten ayrılmasında, yukarıda açıklanan nedenlerin yanında, hastalığının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Atatürk’ün Fahrettin Altay’a, İsmet İnönü’nün Başvekillikten ayrılmasını açıklarken kullandığı cümlede de görmek mümkündür. Atatürk Fahrettin Altay’a, “İsmet ayrıldı.” dedikten sonra durumunu “Hasta... Hasta...” sözleriyle açıklamıştır.⁷²

3. Celal Bayar’ın Başvekil Oluşu

Celal Bayar, Dolmabahçe’ye Tarih kongresi için gittiğinde, yaşanan gelişmelerden haberi olmadan yaptığı çalışmalar hakkında açıklamalarda bulunurken, Atatürk’ün kendisine, Başvekil olarak bu çalışmaları hızlandırmak ve serbest çalışmak imkânı bulacağını söylediğini ve görüşünü almadan, “Başvekilsiniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim.” dediğini nakletmiştir.⁷³

Başvekil değişikliği ile ilgili olarak, Falih Rıfkı Atay 27 Eylül 1937 tarihinde *Ulus* gazetesindeki yazısında, inkılâp iradesinin ilk günden beri sarsılmayan istikrarının devam ettiğini belirtmiş, bu nizam ve iktidar devam ettikçe, vazife sahipleri arasındaki değişiklikten esrarlı anlamlar çıkarmaya uğraşanların, daima hüsrana uğrayacaklarına yer vermiştir.⁷⁴

Celal Bayar’ın Başvekilliğe vekâleten getirildiği bildirilmesine rağmen, değişikliğin kalıcı olduğu yönünde genel bir kanının oluştuğu görülmektedir. 28 Eylül 1937 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi, İsmet İnönü’nün aldığı bir buçuk aylık izinden sonra Hükümet Reisliğine dönmeyeceğinin, Celal Bayar’ın Meclisin açılışından sonra yeni bir Kabine ile Başvekil olacağını anlaşıldığını yazmıştır. Gerek İsmet İnönü’nün, gerekse Celal Bayar’ın Atatürk’ün en yakın ve en sevdiği arkadaşları olduğu için, gerçekleştirilen değişiklikte siyasi açıdan herhangi bir ihtilaf bulunduğu düşünülmemeyeceğini, *Cumhuriyet Halk Partisinin* bir Hükümetinin, aynı Partinin diğer bir Hükümeti tarafından değiştirildiğini vurgulamıştır.⁷⁵

⁷² Altay, a.g.e, s. 499.

⁷³ Cemal Kutay, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 151; İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69.

⁷⁴ *Ulus*, 27 Eylül 1937, s.1.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1937, s. 1.

Başvekilin değişmesinin uygulanan politikada bir değişikliğe neden olmayacağı şeklindeki yorumlara herhangi bir tepki gösterilmezken, Başvekil değişikliğinin beraberinde bir takım değişikliklere yol açacağı ve daha geniş etkilerinin olacağı yönünde yapılan yorumlara müdahale edildiği görülmektedir.

29 Eylül 1937 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan resmi tebligatta, Başvekil İsmet İnönü'nün izin alması nedeniyle bazı gazetelerde rivayetlerin başlamasının içeride ve dışarıda yanlış anlamalara neden olacak bir hal aldığı belirtilmiş ve şu açıklamada bulunulmuştur: "Başvekil İsmet İnönü mezuniyet (izin) almıştır. Ve Meclis toplandığı vakit Celal Bayar'ın başvekâlet makamına getirilmesi takarrür etmiştir (kararlaştırılmıştır)". Resmi tebligatta, şayialar başlığı adı altında çıkan Tan gazetesinin 28 Eylül 1937 tarihli sayısında, Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılacağı ve seçimlerin yenileneceği haberlerinin gerçeklerle uyuşmadığı duyurulmuştur.⁷⁶ Bu yazı nedeniyle, Tan gazetesinin Devlet vesikasını değiştirerek yayınlaması, memleketin genel siyasetine dokunacak nitelikte bulunduğundan, Vekiller Heyetinin kararı ile gazete 10 gün kapatılmıştır.⁷⁷

Yunus Nadi Cumhuriyet gazetesinde 29 Eylül 1937 tarihinde, "Tam yerinde ve zamanında bir resmi tebliğ." başlığı ile yazdığı makalesinde, yorulan kişinin dinlenmesi esas olacağına göre, Celal Bayar'ın vekillikten sonra, asaleten yeni Hükümet kuracağını dikkate alarak, açık emirler vermesinin doğal olduğunu yazmıştır. Mevcut uygulama ile Atatürk'ün İsmet İnönü'ye büyük sevgisini gösterdiğini, aynı zamanda yeni Hükümetin hazırlanması için de zaman tanımış olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

Aynı tarihte Falih Rıfki Atay Ulus gazetesinde, Celal Bayar'ın başvekâlete getirileceğini bildiren resmi tebligata atıfta bulunarak, Başvekilin değişmiş olmasının Hükümetin iç ve dış siyasetinde bir değişikliğe neden olmayacağını yazmıştır. Falih Rıfki Atay Celal Bayar'a verdiği desteği şu ifadelerle açıklamıştır: "İsmet İnönü gibi onu da, hizmetinde yetiştiren ve devlet adamı vasıflarını keşfeden Atatürk'tür... Atatürk'ü seven herkes, Celal Bayar'ın yardımcısıdır."⁷⁹

Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün yerine Başvekilliğe atanma nedeninin nasıl algılandığı incelendiğinde; Atatürk'ün, başlangıçta memleketin şartları nedeniyle İsmet İnönü'yü Başvekil yaptığı, ancak şartların değişmesiyle

⁷⁶ Cumhuriyet, 29 Eylül 1937, s. 1; Aynı Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:46, Ankara, 1-31 Eylül 1937, s. 122.

⁷⁷ Cumhuriyet, 29 Eylül 1937, s. 1

⁷⁸ Aynı Yer

⁷⁹ Aynı Tarihi, a.g.e, Sayı:46, s. 126, 127.

birlikte, yeni şartların üstesinden gelebilecek olan Celal Bayar'ı Başvekil olarak tercih ettiği görüşünün, ortak bir kanı olarak kabul edildiği görülmektedir.

Başlangıçtaki memleket şartları nedeniyle İsmet İnönü'nün Başvekilliği tercih edilmiş, ancak değişen şartların üstesinden gelebilecek kişi olarak Celal Bayar düşünülmüştü.⁸⁰ Bu görüşe göre, yeni bir devlet kurulurken, sosyal devrimlerin başarılması için İsmet İnönü'nün titiz yönetiminin tercih edildiği, devrimler başarıldıktan sonra da iktisadi kalkınma için Celal Bayar'ın hamlecı yapısının arzu edildiği belirtilmiştir.⁸¹ Benzer bir görüşe göre de, askeri ve hukuksal bağımsızlık için İsmet İnönü tercih edilmişken, ekonomik bağımsızlık için Celal Bayar tercih edilmiştir.⁸²

Tan gazetesi 26 Eylül 1937'de, Başvekil değişikliği ile ilgili olarak, büyük bir asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makamın, yeni devrede bir iktisatçıya lüzum gösterdiğini yazmıştır. Bu amaçla, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirerek, memleket davalarıyla, yeni bir tarzda ve usulde uğraşmaya imkân tanınması yolunun tercih edildiği yapılan yorumda yer almıştır.⁸³

Ahmet Hamdi Başar da bu konuda, Atatürk'ün yaptığı sosyal devrimlere bir ekonomik devrim ekleme imkânını bulamadığını, 1937 yılında ekonominin gelişme yerine daralmaya başlamasıyla birlikte Celal Bayar'ı tercih ettiğini söylemiştir.⁸⁴

Yapılan bir başka değerlendirmede de, Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklarda en önemli konu ekonomi olduğundan, Celal Bayar'ın Başvekil olduğunu, diğer konular olsaydı başkalarının seçilebileceği dile getirilmiştir.⁸⁵

İktisadi alanda yapılacak atılım için Celal Bayar'ın tercih edildiği, Atatürk'ün bir konuşmasında yer almaktadır. Atatürk'ün, yükselişin yalnızca meydan muharebelerinde kazanılan başarılarla olamayacağı, asıl yükselişin iktisadi sahada olacağı sözleri şu şekildedir: "Asıl yükseliş iktisad sahasında yükseliş olacaktır. Büyük memnuniyetle görüyorum ki iktisadın başında

⁸⁰ İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 13.

⁸¹ a.g.e, s. 38.

⁸² Goloğlu, a.g.e, s. 272.

⁸³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 334.

⁸⁴ Ahmet Hamdi Başar (Yay. Haz. Murat Koraltürk), *Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 632.

⁸⁵ Cemil Koçak, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 46, 47.

bulunan arkadaşım Celal Bey, mühim surette bu istikameti yayıyor, görüyor ve muvafık oluyor...".⁸⁶ Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği Döneminde yapılmış olan bu konuşmadan, Atatürk'ün asıl hedefi olan iktisadi alandaki başarılar için Celal Bayar'ı tercih ettiği ve Celal Bayar'ın bu çalışmada başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün yerine Başvekilliğe atanmasının nedeninin, ekonomi alanında yapılmak istenen atılım olduğu şeklindeki yorumlar üzerinde durulması gerekmektedir. Dünya iktisadi buhranının Türkiye'yi olumsuz olarak etkilediği 1930'lu yılların başında Atatürk, uygulanan ekonomi politikalarını beğenmemiş ve Eylül 1932 tarihinde Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesini sağlamıştır. 1932 ile 1937 yılları arasında ekonominin yönetimi Celal Bayar da olmuş ve iyi sonuçlar elde edildiği iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir.⁸⁷

Atatürk'ün Celal Bayar'ı, zaten Celal Bayar'ın yönetiminde olan, ekonomiyi yönetmek için, Başvekil yaptığı yorumları kanımızca uygun değildir. Celal Bayar'ın Başvekil olmasının nedenleri, yukarıda açıklandığı şekilde, Atatürk ile İsmet İnönü arasında Hatay meselesinde, Nyon Anlaşmasında ve Çiftlik konusunda ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanmıştır.

Atatürk bu sorunların bir değerlendirme farklılığından kaynaklanan geçici sorunlardan değil, uygulanmak istenen politikaların farklılığından kaynaklandığını ve bu farklılığın da kalıcı olduğunu görmüştür. Atatürk bu yüzden, öncelik verdiği alan olan, iktisadi alanda başarılı bulduğu Celal Bayar'ın Başvekilliğini tercih etmiştir.

İsmet İnönü, vazifeden ayrılmasını tedrici (yavaş yavaş) olarak yaptıklarını söylemiştir.⁸⁸ Celal Bayar da Atatürk'ün, kendisinin başvekillete getirilişinin nasıl karşılandığını merak ettiğini, beklenen olumlu tepkilerin alındığını görünce kendisini asaleten atadığını söylemiştir.⁸⁹ Olayların gelişimi incelendiğinde, İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın söylediği gibi Başvekil değişiminin aşamalı olarak yapıldığı görülmektedir.

İsmet İnönü'nün talep ve ricası üzerine, Atatürk tarafından bir buçuk ay izin verildiği, Başvekil Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar'ın tayin

⁸⁶ Cemal Kutay, Celal Bayar Üzerine, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 156, 1986, s. 16.

⁸⁷ "1933-1939 yıllarında Türkiye'de sağlanan ortalama %7.9'luk büyüme oranı nedeniyle, dış dünyadaki olumsuz koşullar dikkate alındığında, bu dönemin cumhuriyet tarihinde parlak bir sayfa olduğu görülmektedir." Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 72.

⁸⁸ İnönü, a.g.e, s. 548.

⁸⁹ Mükkerrem Sarol, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Bayar Çizgisi*, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1982, s. 172.

edildiği 20 Eylül 1937 tarihinde resmi tebliğ ile duyurulmuştur.⁹⁰ İsmet İnönü'nün talep ve ricası üzerine bir buçuk ay izin verildiği ve yerine Celal Bayar'ın vekalet edeceği haberi, ertesi gün basında birinci sayfada, fakat detay bilgi vermeden ve küçük bir yer işgal edecek şekilde yer almıştır.⁹¹

25 Ekim 1937 tarihinde yayınlanan resmi tebliğ ile, İsmet İnönü'nün 25 Ekim 1937'de Başvekillikten istifa ettiği duyurulmuştur. Tebliğde, Atatürk'ün aynı gün, İzmir Mebusu Celal Bayar'ı yeni Kabinayı kurmakla görevlendirdiği, arz edilen Vekiller Heyetini onaylayarak Büyük Millet Meclisine keyfiyetin bildirildiği açıklanmıştır. Tebliğde ayrıca, Hükümet ve Parti teşkilatının birleştirilmesi dolayısıyla, İsmet İnönü'nün Parti Genel Başkan Vekilliğinden de istifa ettiği, bu vazifenin Celal Bayar'a verildiği bildirilmiştir.⁹²

Celal Bayar'ın kurduğu yeni Hükümet şu vekillerden oluşmuştur: İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Adliye Vekili, Balıkesir Mebusu General Kazım Özalp Milli Müdafaa Vekili, Muğla Mebusu Şükrü Kaya Dâhiliye Vekili, İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Aras Hariciye Vekili, Elaziz (Elazığ) Mebusu Fuat Ağralı Maliye Vekili, Erzincan Mebusu Saffet Arıkan Maarif Vekili, Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya Nafia Vekili, Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir İktisat Vekili ve Ziraat Vekâleti Vekili, Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, İstanbul Mebusu Rana Tarhan Gümrük ve İnhisarlar Vekili.⁹³ Hükümetin kurulmasından sonra, Ziraat Vekâleti Vekilliğine, 13 Nisan 1938 tarihinde atama yapılarak, Manisa Mebusu Faik Kurtoglu getirilmiştir.⁹⁴

Celal Bayar Atatürk'ün, Hükümeti çalışmalarında kendisine yardımcı olacak kişilerden kurmasını, kimsenin tesiri altında kalmamasını ve radikal çalışmasını söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar, kabineyi olduğu gibi koruyarak hizmet temposunu hızlandıracığına inandığını, ancak eski kabineden sadece Refik Saydam'ın ayrılmak istediğini söylemiştir.⁹⁵

Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün, bu durumu idraksizlik olarak değerlendirdiğini ve üzüldüğünü nakletmiştir.⁹⁶ Refik Saydam'ın sağlık durumunu ileri sürerek yeni Hükümette görev almak istememesi üzerine,

⁹⁰ Ayın Tarihi, a.g.e, Sayı: 46, s. 10.

⁹¹ Ulus, 21 Eylül 1937, s. 1.

⁹² Akşam, 26 Ekim 1937, s. 1.

⁹³ Akşam, 26 Ekim 1937, s. 13.

⁹⁴ Cumhuriyet, 14 Nisan 1938, s. 1.

⁹⁵ Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, a.g.e, s. 152.

⁹⁶ Soyak, a.g.e, s. 675.

Celal Bayar Atatürk'ün onayı ile bu göreve İsmet İnönü'nün yakın bir arkadaşı olan Hulusi Alataş'ı getirmiştir.⁹⁷

Basında Başvekil değişiklinin nasıl karşılandığı incelendiğinde, İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın Başvekil olmasının bir siyasi ayrılıktan kaynaklanmadığı ve uygulanan politikaları değiştirmeyeceği, Atatürk'ün belirlediği politikaların aynı şekilde uygulanmasına devam edileceği yorumlarının yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Necmettin Sadak, 27 Ekim 1937 tarihinde Akşam gazetesinde, bazı yabancı kesimlerin kolayca görme eğiliminde olduğu gibi Hükümet değişikliğinde siyasi bir sebep olmadığını, bunun yeni Hükümetin kurulma tarzından da anlaşıldığını yazmıştır. İsmet İnönü'nün çekilmesinin, Kemalist rejimde ve Atatürk Türkiye'sinde hiçbir değişiklik yapmayacağını, iktidara gelenlerin de gidenlerin de Atatürk'ün ortaya koyduğu politikaları uyguladıklarını belirtmiştir.⁹⁸

Mecliste Başvekil değişiklinin nasıl karşılandığı incelendiğinde, basında işlendiği gibi, siyasi bir sorun bulunmadığı ve uygulanan politikaların değişmeyeceğine vurgu yapıldığı görülmektedir. İsmet İnönü'nün faaliyetleri övgüyle anılırken, Celal Bayar'ın Başvekillikte başarılı olacağı mebuslar tarafından dile getirilmiştir.

İzmir Mebusu Halil Mentеше, kumandan, siyasetçi ve devlet adamı olarak başarılarla dolu bir tarihin sahibi olan İsmet İnönü'den sonra Başvekil olmayı, hem büyük bir talih eseri, hem de tehlikeli bir iş olarak tanımlamıştır. Büyük bir talih eseri olmasını, bütün işlerin halledilmiş, emniyet içinde ilerleme yoluna girmiş bir memleketin başına gelmesi olarak açıklamıştır. Tehlikeli olmasını da, milletin İsmet İnönü'nün 12 yıllık Başvekâlet Döneminde büyük başarılarla alışmış olması ile göstermiştir.⁹⁹

Muş mebusu Hakkı Kılıçoğlu, İsmet İnönü'nün sahip olduğu özellikler ile milletin muhabbetini kazandığı gibi Meclisin de her zaman güvenini kazandığını belirtmiştir. İnsanları yakından tanıyan ve kıymetlerini tartan Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün yerini dolduracağını bildiği için Celal Bayar'ı uygun bulduğunu ve tercih ettiğini, dolayısıyla iç ve dış işlerde gelecek için bir kaygılarının olmadığını söylemiştir.¹⁰⁰

Afyon Karahisar Mebusu Berç Türker, İsmet İnönü'yü alelade başvekillik sırasına koymadığını söylemiştir. İsmet İnönü'nün, Atatürk'ün direktiflerini takip ve uygulamada büyük zeka ve maharet gösterdiğini

⁹⁷ Turgut, a.g.e, s. 329; Saner: a.g.e, s. 223.

⁹⁸ Akşam, 27 Ekim 1937, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:47, Ankara, 1-31 Ekim 1937, s. 53, 54.

⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, 8 Kasım 1937, 3. İçtima, 2. Celse, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 34, 35.

¹⁰⁰ a.g.e, s. 35, 36.

belirtmiş, Türkiye’de nişan ve rütbe vermenin kaldırıldığını bilmekle birlikte, nakdi mükâfat (para ödülü) verilmesini teklif etmiştir. Berç Türker Celal Bayar hakkında da, onu iş başında ne kadar çalışkan, ne kadar inisiyatif sahibi ve ne kadar iş yaratıcı bir vekil olduğunu gördüklerini belirtmiş, İsmet İnönü kabinesinde uzun yıllardır çalışan vekillerle birlikte çalışacak olmasını bir bahtiyarlık olarak gördüğünü söylemiştir.¹⁰¹

4. Celal Bayar’ın Başvekilliği Döneminde Siyasi Müsteşarlığa Yaklaşım

Başvekilin değişmesinin basında nasıl karşılandığı konusunda yukarıda yapılan incelemede, uygulanan politikada bir değişikliğe neden olmayacağı şeklindeki yorumlara herhangi bir tepki gösterilmezken, Başvekil değişikliğinin daha geniş etkilerinin olacağı, Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılacağı ve seçimlerin yenileneceği yönünde yapılan yorumlara müdahale edildiği, Tan gazetesinin bu yöndeki haberi üzerine geçici olarak kapatıldığı anlatılmıştı.

Celal Bayar Hükümetinin uygulamalarına bakıldığında, mevcut politikalara devam edildiği ve yöneticilerde bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir. Yeni Hükümet kurulurken, görev almak istemeyen Refik Saydam dışındaki İsmet İnönü Hükümetinin aynen korunmasında gösterilen özenin, siyasi müsteşarların atanmasında da benzer şekilde gösterildiği görülmektedir.

Yeni Hükümette siyasi müsteşarlıklarda bir değişiklik yapılmamış, Celal Bayar’ın önerdiği, İsmet İnönü Hükümetinde yer alan siyasi müsteşarlar Atatürk tarafından onaylanmıştır. Yeni Hükümette, Kocaeli Mebusu Salâhaddin Yargı Adliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Denizli Mebusu Necibali Küçüka Milli Müdafaa Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Malatya Mebusu Abdülmuttalip Öker Dâhiliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Gaziantep Mebusu Numan Menemencioğlu Hariciye Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Kayseri Mebusu Faik Baysal Maliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Trabzon Mebusu Sırrı Day Nafia Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Konya Mebusu Ali Rıza Türel İktisat Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Mardin Mebusu Rıza Erten Ziraat Vekaleti Siyasi Müsteşarı, Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan Ziraat Vekaleti Siyasi Müsteşarı olarak görev almışlardır.¹⁰²

Yapılan atamalar incelendiğinde, İsmet İnönü Hükümetindeki siyasi müsteşarların yerlerini koruduğu, Refik Saydam’ın ayrılmasıyla Sıhhat ve

¹⁰¹ a.g.e, s. 37.

¹⁰² T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F:126-7

İçtimai Muavenet Vekilliğine atanan Hulusi Alataş'ın yerine siyasi müsteşar atanmasının yapılmadığı, ziraat vekâleti siyasi müsteşarlığına iki kişi atanırken, Gümrük ve İhisarlar Vekâletine siyasi müsteşar atanmadığı görülmektedir.

Celal Bayar Hükümetinin mevcut yöneticileri değiştirmeme yönündeki hassasiyeti ileriki dönemde de devam etmiştir. 28 Ekim 1937 tarihinde Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda seçimler yapılmış, Meclis Grubu Başkan Vekilliklerine Hasan Saka ve Doktor Cemal Tunca tekrar seçilmiştir.¹⁰³ Meclisteki 17 ihtisas encümenliğine de seçimler yapılmış, eskisine oranla bir değişikliğe gidilmemiştir.¹⁰⁴ 1 Kasım 1938 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Abdülhaluk Renda tekrar seçilmiştir.¹⁰⁵

Celal Bayar 1938 yılının yaz aylarında, üzerinde tartışmalar yapılan seçimler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Atatürk'ün seçimler için ne düşündüğünü sorması üzerine, Celal Bayar: "Daha biraz vaktim var fakat siz ne emrederseniz, o olur." dediğini, "Yapabilir misin?" sorusunu da "Muktedirim (yapabilirim)" şeklinde cevap verdiğini, Atatürk'ün de, "Dursun, ileride düşünürüz..." dediğini belirtmektedir.¹⁰⁶

Atatürk, 1938 yılında Meclisin açılışı yapılırken, Mecliste ve Parti Grubunda yenilenmesi gerekli olan seçimler için ne düşündüğünü sorduğunda, Celal Bayar, teamül çerçevesinde hareket edileceği ve şahıslarda bir değişiklik yapılmayacağı cevabını vermişti. Atatürk de bu şekilde yapılmasının uygun olacağını söylemiştir.¹⁰⁷

Dönem içerisindeki basın incelendiğinde, siyasi müsteşarlar ile ilgili haberlerin basında pek yer almadığı görülmektedir. Seyrek olarak basında yer bulan küçük bir haberde, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına B. Hüsamettin'in atanacağına dair bilgi yer almıştır.¹⁰⁸ Vekillerin yaptığı faaliyetlerin basında yer bulurken, siyasi müsteşarlara ait bilgilerin basında yer almamasından, siyasi müsteşarların yürüttükleri faaliyetlerin neler olduğu hakkında zihinlerde soru işareti oluşması mümkündür.

Hariciye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu'nun çalışmaları, bir istisna yaratacak şekilde, basında geniş olarak yer almıştır. Numan Menemencioğlu'nu, Celal Bayar'ın Hükümet programının Mecliste

¹⁰³ Ayın Tarihi, a.g.e, Sayı:47, s. 17.

¹⁰⁴ Ulus, 6 Kasım 1937, s. 1.

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

¹⁰⁶ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, a.g.e, s. 85.

¹⁰⁷ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 103.

¹⁰⁸ Akşam, 11 Kasım 1937, s. 2.

kabul edildiği 8 Kasım 1937 tarihinde, Beyrut Yüksek Komiserinin ziyaretini iade amacıyla çıkacağı seyahate uğurlamak için, Celal Bayar istasyona kadar gelmiş ve iltifatlarda bulunmuştur.¹⁰⁹ Suriye'ye yapmış olduğu seyahat ve gördüğü üst düzeydeki ilgi, Suriye Başvekili ile görüşmesi birinci sayfa haberleri arasında yer almıştır.¹¹⁰ Numan Menemencioglu, seyahatinin Beyrut bölümünde, Suriye'nin Fransız Yüksek Komiseri tarafından onuruna bir yemek verilmiş, yemeğe Suriye ve Lübnan devlet adamlarıyla, Hatay'da yapılacak seçimleri kontrol edecek Milletler Cemiyeti yetkilileri de katılmıştır. Bu haber de diğer haber gibi basında birinci sayfada yer almıştır.¹¹¹ Numan Menemencioglu'nun faaliyetlerinin bir istisna oluşturacak şekilde basında geniş şekilde yer alması, siyasi müsteşarlık görevinden çok, gündemde bulunan Hatay meselesi ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

Dönemin tanıklarının, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlığa yaklaşımı hakkında çeşitli bilgiler verdiği görülmektedir. Genel kanı, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlık uygulamasını beğenmediği ve kaldırmak istediği yönündedir.

Celal Bayar, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlığa karşı olan tavrını açıklarken, Atatürk'ün yapılan girişimlere hemen engel olmadığını, sonuçlarını görmek istediğini belirtmiştir. Celal Bayar siyasi müsteşarlıkla ilgili olarak, kendisinin Başvekilliği Döneminde, evinde yapılan ve Atatürk'ün de katıldığı bir Vekiller Heyeti toplantısında, konunun görüşüldüğünü ve kaldırılmasına karar verildiğini açıklamıştır.¹¹²

Hilmi Uran, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlığa karşı olan tavrını Celal Bayar'dan farklı olarak nitelemiştir. Hilmi Uran, Siyasi Müsteşarlığın idare hayatına yenilik getireceğini ve verimli olacağını savunanların başında İsmet İnönü'nün bulunduğunu, Atatürk'ün ise bu teşkilatı lüzumsuz ve faydasız gördüğünü ve beğenmediğini belirtmiştir. Bir iki vekilin, daha çok kendi şahıslarını korumak için, kendilerine göz doldurmayan siyasi müsteşar seçmesinin, Atatürk'e hak verdirecek sebep ve vesile oluşturduğunu, ayrıca İsmet İnönü'nün bir daha geri dönmek üzere Başvekaletten ayrılmasının, bu Teşkilatı Atatürk'ün nezdinde savunmadan mahrum bıraktığını söylemiştir.¹¹³

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 9 Kasım 1937, s. 3.

¹¹⁰ Ulus, 11 Kasım 1937, s. 1.

¹¹¹ Ulus, 13 Kasım 1937, s. 1.

¹¹² Saray, a.g.e, s. 40, 41.

¹¹³ Uran, a.g.e, s. 305.

Hilmi Uran, Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarı Rıza Erten'in kendisine anlattığına dayanarak, 30 Eylül 1937 tarihinde¹¹⁴, Siyasi Müsteşarların çağrılarak istifa ettirildiğini nakletmiştir. Hilmi Uran, Celal Bayar'ın evinde yapılan ve Siyasi Müsteşarların da katıldığı bu toplantıda, Siyasi Müsteşarlıkların gerekli olup olmadığı yönünde görüşmeler yapıldığını ve sonunda kaldırılmasına karar verildiğini söylemiştir.¹¹⁵

Atatürk kendi el yazısıyla yazdığı yazıda, Siyasi Müsteşarlıklar hakkındaki düşüncelerini açıklamış ve bu doğrultuda teklifte bulunmuştur. Atatürk, kendisine göre, Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulma gerekçesini şu şekilde yazmıştır: “Vekâletlerin ve vekillerin yüksek mesuliyetlerinde, kendilerine yardımcı olmak, yani onların yükünü ve mesuliyetini tahfif etmek (hafifletmek): Bir de Cümhuriyet Hükümetinin birbirini velyedecek (birbiri ardına gelecek) Devlet adamlarını yetiştirmek.”

Atatürk yazısında, yetkili olan vekillerin kuvvet ve kudretlerinin kendi şahıslarına ait olması gerektiğini, diğer bir kişinin bunlara katılımının, vekâletlerin ve vekillerin kuvvet ve kudretini azaltacağını belirtmiştir. O dönemdeki Siyasi Müsteşarların temiz ve iyi huylu oldukları şüphesiz olmakla birlikte, her zaman bu kadar güzel ahlaklı kişilerin bir araya gelmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir. Atatürk, ileride vekilin yanında geçinemeyeceği bir siyasi müsteşar olması durumunda vekâletin işlerinde kargaşalık olacağını, siyasi müsteşarların, vekilden emir almak istemeyebileceğini, kendi değerlendirme ve fikirlerinin uygulanmasını isteyebileceğini belirtmiştir. İki tarafın da ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bakış açılarında bazen farklılıklar olabileceğini, bunun anlaşmazlıklar doğuracağını ve bundan Hükümetin zaafa uğrayacağını vurgulamıştır. Atatürk, siyasi müsteşarların bir memur olduğunu belirtmiş ve vekilleri kontrol etmesinin uygun olmadığını şu şekilde ifade etmiştir; “Biz, intihap edilen (seçilen) ve mazharı itimat olan (güven duyulan) vekilleri kontrol ettirmeği ise hiçbir zaman düşünmedik ve düşünmeyiz.”

Atatürk, bu durumda Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulmasının en önemli ve tek amacının, gerçekten vekil olma yeteneği görülenlerin fiilen yetiştirilmesi olabileceğini, oysa uygulamanın buna uymadığını, vekil olmaya layık kişilerin emir altında çalışmak alışkanlığı edinmeksizin daha mükemmel vekil olabileceklerini belirtmiştir. Fransa da uygulanan bu yöntemin Hükümet içinde zafiyet doğurduğunu söyleyen Atatürk, kendi değerlendirmesine göre, siyasi müsteşarların vekillerin otoritelerini sınırlandıracağı ve düşünülen faydaları vermeyeceği yönünde olduğunu, uygulamalarda ve son seyahatinde edindiği izlenimlerinin de bu görüşünü

¹¹⁴ “Aşağıda yapılan açıklamalardan, Hilmi Uran'ın 30 Eylül 1937 olarak açıkladığı tarihin 22 Kasım 1937 olduğu anlaşılmaktadır.”

¹¹⁵ Uran, a.g.e, s. 305, 306.

desteklediğini ifade etmiştir. Celal Bayar'a gönderdiği anlaşılan bu yazıda Atatürk, yaptığı değerlendirme sonunda, eğer kendisiyle aynı fikirde ise, "rejimin istiklali" için Siyasi Müsteşarlığı kaldırmayı teklif etmiştir.¹¹⁶

Atatürk bu yazısında, Siyasi Müsteşarlık hakkındaki görüşlerinin, son seyahati sırasında edindiği izlenimlerle desteklendiğini söylemişti. Atatürk'ün son seyahati Doğu seyahati olmuştur. Atatürk Doğu seyahatinden Ankara'ya dönerken, Dâhiliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Abdülmuttalip Öker'in Şükrü Kaya'ya göndermiş olduğu şifreyi okuduktan sonra tepki gösterdiği anlatılmaktadır. Gelen şifre, asayişin normal olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonlarının normal çalıştığı yönündeydi. Atatürk Şükrü Kaya'ya, Dâhiliye Vekâletinin ne zamandan beri Türkiye Büyük Millet Meclisini denetlediğini sormuş, böyle bir yetkilerinin olmadığı, sadece kendisine bilgi verildiği cevabını almıştı. Ancak Atatürk, Dâhiliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Abdülmuttalip Öker'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ilgili gönderdiği şifreyi eleştirmiş ve Siyasi Müsteşarlığın kaldırılması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁷

Atatürk'ün bu yazısında üzerinde durduğu konulardan birisi de vekillerin otoritesi hakkında olmuştur. Atatürk vekillerin kuvvet ve kudretlerinin kendilerine ait olması gerektiğini, siyasi müsteşarların bunlara katılımının, vekâletlerin ve vekillerin kuvvet ve kudretini azaltacağını, ayrıca Hükümet işlerini aksatacağını belirtmişti. Celal Bayar bu konuya değinerek, kendi vekillik dönemindeki uygulama hakkında açıklamada bulunmuştur. Celal Bayar, İktisat Vekilliği Döneminde, kendi vekâletine de bir siyasi müsteşarın atandığını, ancak kendisinin siyasi müsteşarı vekâlet işlerine karıştırmayıp uzak tuttuğunu söylemiştir.¹¹⁸ Celal Bayar, kendi vekilliğinde, siyasi müsteşarın¹¹⁹ Hükümet işlerini aksatmadığını, çünkü ona önemsiz işlerin araştırılması görevini verdiğini, sonuçta kendisinin karar verdiği şekilde uygulandığını belirtmiştir. Ancak bazı vekâletlerde siyasi müsteşarların işlere ağırlığını koyduğunu, bu yüzden sıkıntı yaşandığını söyleyen Celal Bayar, kendi evinde yapılan Vekiller Heyeti toplantısında Atatürk'ün bu konuya dikkat çektiğini anlatmıştır.¹²⁰

Evinde yapılan Vekiller Heyeti toplantısında, Atatürk'ün eleştirdiği konu hakkında Celal Bayar'ın verdiği bilgiden, Atatürk'ün, Partinin Hükümeti denetlemesi konusu üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Atatürk,

¹¹⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128-1, 128-2, 128-3, 128-4, 128-5, 128-6, 128-7, 128-8.

¹¹⁷ İhsan Sabri Çağlayangil (Haz. Tanju Cılızoğlu), *Kader Bizi Una Değil, Üne İtti Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 75, 76.

¹¹⁸ Saray, a.g.e, s. 40.

¹¹⁹ "Celal Bayar siyasi müsteşar yerine 'parti müsteşarı' ifadesini kullanmıştır."

¹²⁰ Bozdağ, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, a.g.e, s. 55.

Partinin Hükümeti denetlemesi iddiasına katılmadığını söylemiş, denetim görevinin Mecliste yapılmasını istemiştir. Celal Bayar, Atatürk'ün üzerinde durduğu, Partinin Hükümeti denetlemesi hakkında bilgi vererek, "Parti Müfettişi" olarak da adlandırdığı Siyasi Müsteşarların, hazırladıkları raporları Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiklerini belirtmiştir.¹²¹

Celal Bayar, İsmet İnönü'nün Siyasi Müsteşarlık ile yeni bir kontrol mekanizması oluşturmak istediğini belirtmiştir. Sovyetler Birliğinde bu türdeki müsteşarlığın, Kızıl Ordu adına Hükümeti kontrol için kurulduğuna dikkat çeken Celal Bayar, Türkiye de vekilleri Meclis seçtiği için, kontrolün de Meclis tarafından yapılması gerektiğine inandığını açıklamıştır.¹²² Atatürk, yukarıda açıklanan yazısında bu konu üzerinde durmuş ve memur konumundaki siyasi müsteşarların, seçilen ve güven duyulan vekilleri kontrol etmesini uygun bulmadığını ifade etmişti.¹²³

Atatürk'ün, Celal Bayar'ın evinde yapılan Vekiller Heyeti toplantısında üzerinde durduğu diğer bir konunun da, siyasi müsteşarların yetkinliği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk bu toplantıda, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'a, kendisinin eski bir general olarak ordu komutanları ile her konuyu görüşüp anlayabileceğini, ancak asker olmayan Milli Müdafaa Vekâleti Siyasi Müsteşarının ise konuları herkes kadar bilebileceğini söylemiş, böylece Siyasi Müsteşarının vekâlet işlerinde verimli çalışamayacağını vurgulamıştır.¹²⁴

Asım Us konu hakkında bilgi vererek, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlığa karşı olduğunu, ancak İsmet İnönü'ye karşı gelmek istemediğini, Siyasi Müsteşarlığı kaldırmak için uygun zamanı beklediğini söylemiştir. Yukarıdaki anlatıma benzer olarak, Celal Bayar'ın evinde yapılan toplantıda, Atatürk'ün Kazım Özalp'ı Siyasi Müsteşarı nedeniyle eleştirdiğini, Siyasi Müsteşarlık ile ilgili olarak; "Bu bir tasfiyedir. Hata olmuş. Tashi ediyoruz (düzeltiyoruz)." dediğini aktarmıştır. Asım Us bu toplantıda Atatürk'ün ayrıca, siyasi müsteşarların birer memur olduğu yönünde değerlendirmede bulunduğunu, istifalarını verdikten sonra da, "Haydi artık mebusluğa avdet ettiniz (geri döndünüz). Bakanlara sual sorabilirsiniz." şeklinde espri yaptığını belirtmiştir.¹²⁵

¹²¹ Aynı Yer

¹²² Saray, a.g.e, s. 40, 41.

¹²³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128-5.

¹²⁴ Bozdağ, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, a.g.e, s. 55.

¹²⁵ Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 235-237.

5. Siyasi Müsteşarlığın Kaldırılması

22 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar'ın evinde Siyasi Müsteşarların da katılımıyla, Atatürk'ün başkanlığında yapılan Vekiller Heyeti toplantısında, Siyasi Müsteşarlıkların gereksizliği üzerinde beraberce karar alındığı haberinin gazetelerde benzer ifadelerle yer aldığı görülmektedir. Habere göre, ilgili Kanunun değiştirilmesi için Başvekâlet tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine konunun arz edilmesi kararlaştırılmıştı. Toplantıda bütün Siyasi Müsteşarların istifalarını verdikleri, bu istifaların Başvekâlet tarafından Meclise ve Atatürk'e sunulacağı bilgisi de haberde yer almıştır.¹²⁶

Asım Us, 23 Kasım 1937 tarihinde Kurun gazetesinde yazdığı makalesinde, Atatürk'ün başkanlığındaki Vekiller Heyeti toplantısında alınan bu kararları hatırlattıktan sonra, Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulması sırasındaki gerekçelerinin sebepsiz olmadığını, bunların başında tecrübeli devlet adamı yetiştirmek amacı bulunduğunu, diğer nedenin de vekiller ile Meclis arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konusunun geldiğini belirtmiştir. Asım Us, nazari bakımdan güzel olan bu idari ve siyasi düşüncelerin uygulama aşamasında yararlı olmadığını ortaya çıktığını yazmıştır. Siyasi müsteşar olarak seçilen kişilerin iyi özelliklere sahip olmasına rağmen, uygulamada kendilerinden yararlanmayı engelleyen en önemli konunun, vekillere ait yetkilerin devredilmesinden veya devredilmemesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Vekillerin, yetkilerini siyasi müsteşara devretmesi durumunda iktidar gücünü kullananların çoğaldığı, bunun sonucunda da işlerin olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Vekilin yetkilerini devretmemesi durumunda da, bütün arzulara rağmen, siyasi müsteşarın bir memur konumuna dönüştüğüne dikkat çekmiştir.

Asım Us, Atatürk'ün Meclis açılışında yaptığı konuşmada işaret ettiği direktifler arasında önemli bir düsturun bulunduğunu, millet ve memleket için tedbir alırken takip edilen ya da edilecek yolun kitap ve teorilere göre değil, doğrudan doğruya hayata ve uygulamalı tecrübelerle dayanması gerektiğini söylediğini hatırlatmıştır. Asım Us, Atatürk'ün bu ifadesinden, Hükümetin milli çıkarlar için aldığı herhangi bir kararının, nazari açıdan ne kadar parlak olursa olsun, uygulamada istenilen amaca ulaşamayacağı anlaşıldığında, derhal geri dönülmesinin anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Memleketin ve milletin yüksek çıkarının hatalarda ısrar etmekte değil, hataları en kısa yoldan düzeltmekte olduğunu vurgulamıştır.¹²⁷

Celal Bayar 22 Kasım 1937 tarihinde Atatürk'e gönderdiği yazıda, 3117 numaralı Kanun ile Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklik gereğince, Başvekâletçe seçilen Siyasi Müsteşarların hepsinin istifa

¹²⁶ Ulus, 22 Kasım 1937, s. 1; Akşam, 22 Kasım 1937, s. 1.

¹²⁷ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:48, Ankara, 1-30 Kasım 1937, s. 108.

ettiklerini bildirmiş, istifa nedeni olarak da beraberce şu gerekçeyi verdiklerini ifade etmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatında ihdas olunmuş (kurulmuş) bulunan siyasi müsteşarlığın ihdasında derpiş edilen (göz önünde tutulan) faidelerin olmadığına bilfiil (yaparak) ihtisas etmiş ve böyle bir teşkilata lüzum olmadığı kanaatinde bulunmuş olmak.”¹²⁸

Benzer bir şekilde, Başvekil imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen yazıda, Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince Başvekil tarafından seçilen Siyasi Müsteşarların hepsinin istifa ettiği bildirmiştir. Siyasi Müsteşarların beraberce gösterdikleri istifa gerekçesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatında oluşturulan Siyasi Müsteşarlığın kurulurken göz önünde bulundurulmuş faydaların sağlanamadığının bizzat tespit edilmesi ve böyle bir Teşkilata gerek olmadığı yönünde kanaatin bildirilmesi olarak gösterilmiştir.¹²⁹

Celal Bayar, Cumhuriyet Halk Partisinin 23 Kasım 1937 tarihinde yapılan Parti Grubu toplantısında söz alarak, “Siyasi Müsteşarlığın kaldırılması yönündeki Hükümet görüşü hakkında bilgi vermiş, bu görüş Parti Grubu tarafından ittifakla kabul edilmiştir.”¹³⁰

Celal Bayar ve 14 mebus tarafından, devlet dairelerinin vekâletlere ayrılması hakkındaki, 8 Şubat 1937 tarihli ve 3117 sayılı Kanunda değişiklik öngören, “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıkların Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Tadiline Dair” kanun teklifi, 23 Kasım 1937 tarihinde Meclise gönderilmiştir. Bu teklifin birinci maddesinde, devlet dairelerinin, biri başvekâlet olmak üzere, devlet işlerinin gelişimine göre, devlet işlerini gereksiz yere parçalamayacak şekilde, Başvekilin teklifi ve Cumhur Reisinin tasdiki ile vekâletlere ayrılması öngörülmüştür. Teklifte ayrıca, İcra Vekilleri Heyetinin kaç vekâletten oluşacağı, Başvekilin teklifi ve Cumhur Reisinin tasdikine göre belirleneceği konusu da yer almıştır. Teklifin ikinci maddesiyle, Siyasi Müsteşarlıklar ile ilgili olarak, 3117 sayılı Kanunun ikinci maddesinden dokuzuncu maddesine kadar olan maddelerin kaldırılması istenmiştir.¹³¹

Celal Bayar ve 18 mebusun¹³² verdiği, “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıkların Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Tadiline

¹²⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128.

¹²⁹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 21.121.7.

¹³⁰ Ulus, 24 Kasım 1937, s. 1; Ayın Tarihi, a.g.e, Sayı:48, s. 10.

¹³¹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 21.121.7.

¹³² “T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgede, Celal Bayar dışında 14 mebusun imzası bulunmasına rağmen, Zabıt Ceridesinde 18 mebusun teklifi olduğu yazılmaktadır.” TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, 11’inci İnikad (Toplantı), 29 Kasım 1937, 1. Celse, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 83.

Dair” kanun teklifi, 29 Kasım 1937 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Devlet dairelerinin vekâletlere ayrılması hakkında görüş bildiren mebuslardan birisi olan Giresun Mebusu Tarık Hakkı Us, vekâlet sayıları ile ilgili değerlendirmelerde bulunarak, yapılacak değişiklik ile vekâlet sayısının artırılabilceği gibi azaltılabileceğine de dikkat çekmiştir. Tarık Hakkı Us gibi, söz alan diğer mebusların da Siyasi Müsteşarlıklarla ilgili yapılacak değişiklik hakkında bir değerlendirmede bulunmadıkları görülmektedir. 29 Kasım 1937 tarihindeki Meclis görüşmesinde, 8 Şubat 1937 tarihli ve 3117 sayılı Kanunda Siyasi Müsteşarlıklara ilişkin konuların yer aldığı, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9’uncu maddeler, üzerinde her hangi bir görüşme yapılmadan teklifte yer aldığı şekliyle, yapılan oylama sonucu kaldırılmıştır.¹³³

Celal Bayar ve 152 mebusun verdiği diğer bir kanun teklifi olan, Teşkilatı Esasiye Kanununun 44, 47, 48, 49, 50 ve 61’inci maddelerine ilişkin değişiklik teklifi 29 Kasım 1937 tarihinde Meclise sunulmuştur. Bu teklifle, yukarıda açıklanmış olan 5 Şubat 1937 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklikler aynen korunurken, Siyasi Müsteşarlıklara ilişkin hükümlerin çıkarılması istenmiştir. Aynı günkü Meclis toplantısında, üzerinde görüşme yapılmadan teklif olduğu şekliyle kabul edilmiştir.¹³⁴

6. Sonuç

Siyasi Müsteşarlık Teşkilatı, İsmet İnönü’nün Başvekilliği Döneminin sonlarına doğru, görülen lüzum üzerine, vekillere yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Gözetilen diğer bir amacın da devlet adamı yetiştirmek olduğu belirtilmiştir. Siyasi Müsteşarlık Teşkilatının kurulmasından yaklaşık yedi ay sonra, İsmet İnönü Başvekillikten ayrılmıştır.

Atatürk, Fransa’nın Suriye ile bağımsızlık görüşmelerine başlamasıyla, uluslar arası durumu uygun bularak, Hatay’ın bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Hükümetin tutumunu pasif bulan Atatürk, gazetelere yazı yazdırarak ve tartışma yaratarak kamuoyunu harekete geçirmek, böylece Hükümeti protesto etmek istemiştir.

Atatürk’ün Türkiye’yi Fransa ile savaşa sürüklediğine inanan İsmet İnönü’ye göre, sorunu barışçı yollardan çözmeye çalışmadan askeri harekâta girişmek yanlıştır. Atatürk ise Hükümeti, dünyadaki olayları yanlış okumakla suçlamıştır. Atatürk, Fransa’nın kendi anavatanının tehlikede olduğu bir dönemde, mesele üzerinde ciddiyetle durulması halinde sorunun çözüleceğine inanmıştır. Atatürk, sorunun barışçı yollardan çözülememesi durumunda bile Türkiye’nin savaşa girmesini istememiş, kişisel meselem

¹³³ a.g.e, s. 83-86.

¹³⁴ a.g.e, s. 82-83.

dediği sorunu, görevinden ayrılarak Hatay'a gidip yerinde çözmeyi planlamıştır.

İsmet İnönü, Nyon Konferansında alınan kararların İtalya'yı Türkiye'ye karşı tavrı almaya itmesinden endişe etmiş, Atatürk'ün Tevfik Rüştü Aras'a Hükümet görüşü dışında talimat verdiğini söylemiştir. Konu ile ilgili yapılan incelemeler sonucunda, Atatürk'ün Tevfik Rüştü Aras'a Hükümet görüşü dışında talimat vermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Atatürk'ün de İtalya aleyhine olabilecek politikalarından uzak kaldığı görülmüştür.

İsmet İnönü Atatürk'ün, Orman Çiftliğini Ziraat Vekâletine satmak istediğini, bunun bir nedeninin de Çiftliğin zarar etmesi olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü'nün anılarında bu ifadeler yer almasına karşın, dönem içinde yaptığı Meclis konuşmasında, Atatürk'ün satarak para kazanma amacında olmadığını, Çiftlikleri hediye ettiğini söylediği görülmektedir. Çiftlerin bağışlandığı dönemde kar elde ettikleri yapılan bir araştırma ile ortaya konulmuştur.

İsmet İnönü, Hatay Meselesi, Nyon Konferansı ve Orman Çiftliği konularında Atatürk ile yaşadığı görüş ayrılıkları sonucunda Başvekillikten Atatürk'ün isteği ile ayrılmıştır. Bu ayrılıkta, Atatürk ve İsmet İnönü'nün belirttiği gibi, İsmet İnönü'nün hasta olmasının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün yerine Başvekilliğe atanmasının nedeninin, ekonomi alanında yapılmak istenen atılımdan kaynaklandığı şeklinde yapılan yorumların, Celal Bayar'ın zaten 1932 yılından beri ekonominin başında olması nedeniyle, uygun olmadığı değerlendirilmektedir.

Atatürk, İsmet İnönü ile yaşanan sorunların bir değerlendirme farklılığından kaynaklanan geçici sorunlardan değil, uygulanmak istenen politikaların farklılığından kaynaklandığını ve bu farklılığın da kalıcı olduğunu görmüştür. Atatürk bu yüzden, öncelik verdiği alan olan, iktisadi alanda başarılı bulduğu Celal Bayar'ın Başvekilliğini tercih etmiştir.

Celal Bayar'ın Başvekilliğe getirilişi, nasıl karşılandığını görebilmek için, aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Basında ve Mecliste, değişikliğin bir siyasi ayrılıktan kaynaklanmadığı, uygulanan siyasetin değişmeyeceği yönünde yorumlar yapılmıştır. Hükümet bu yorumları olumlu karşılarken, Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklikler yapılacağı ve yeni seçimlere gidileceği haberlerine tepki göstermiştir.

Celal Bayar'ın Başvekillik Dönemi incelendiğinde, bu tepkinin haksız olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Mecliste, Hükümette ve Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminde önemli bir değişikliğe gidilmemiş, uygulanmakta olan politikalara mevcut yöneticilerle devam edilmiştir.

Mevcut politikanın ve yönetimin devam ettirilmesi anlayışının tek istisnasını, Celal Bayar'ın Başvekil olmasından yaklaşık bir ay sonra, Siyasi Müsteşarlık Teşkilatının kaldırılması oluşturmuştur.

İsmet İnönü'nün Başvekilliğinin son döneminde, idare hayatına yenilik getireceği ve verimli olacağı savunulan siyasi müsteşarlar, vekâletlerde yapılan işler ile ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisine rapor vermekteydiler. Atatürk, seçilen ve güvenoyu alan vekillerin, memur durumundaki siyasi müsteşarlar, dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi tarafından denetlenmesini kabul etmemiş, denetimin Mecliste olmasını istemiştir.

Atatürk, Celal Bayar'ın Başvekillik Döneminin hemen başlangıcında, siyasi müsteşarların vekile yardımcı olması öngörülmesine rağmen, vekâlette çift başlılık olması nedeniyle Hükümette zafiyet yaratılacağına, devlet adamı yetiştirme amacına karşın, emir altında çalışılarak vekillik öğrenilemeyeceğine ilişkin düşüncelerini açıklamış ve "rejimin istiklali" için Siyasi Müsteşarlıkların kaldırılmasını istemiştir.

Dönemin tanıklarının da belirttiği gibi, Atatürk'ün görüşü bu olmasına rağmen, İsmet İnönü'nün Başvekilliği Döneminde değil de, Celal Bayar'ın Başvekilliği Döneminde, Siyasi Müsteşarlığın kaldırılmasını istemiştir. Atatürk'ün bu şekilde davranmasında, uygulama sonuçlarını görmek isteği bulunmakla birlikte, yönetimde sorunlar yaşadığı İsmet İnönü ile yeni bir sorun çıkarmak istememesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Atatürk ile İsmet İnönü arasında Siyasi Müsteşarlık nedeniyle bir tartışma yaşanmamıştır. Bununla birlikte, uzun yıllar beraberce devlet görevinde bulunduktan sonra, yönetim anlayışlarında ortaya çıkan farklılıkları göstermesi bakımından Siyasi Müsteşarlık önemli bir gösterge oluşturmuştur. İsmet İnönü Siyasi Müsteşarlığın, yenilik getireceğini ve verimli olacağını savunurken, Atatürk Siyasi Müsteşarlığın Hükümet içinde zafiyet doğuracağını düşünmüş ve rejimin geleceği için kaldırılmasını istemiştir.

Siyasi Müsteşarlık Kanununun tartışılmadan kabul edilmesinden yaklaşık dokuz ay sonra, yine tartışılmadan kaldırılması, yönetimin Meclis üzerindeki ağırlığını göstermektedir. Meclis benzer bir tavrı, İsmet İnönü'nün istifası ve Celal Bayar'ın Başvekilliğe atanması sırasında da göstermiş, değişikliği olduğu şekliyle kabul etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:16, İçtima:2, TBMM Matbaası, Ankara, 1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5 Cilt:20, İçtima:3, TBMM Matbaası, Ankara, 1937.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

Dergiler

Aydın Tarihi

Türk Edebiyatı

Kitaplar

Altay, Fahrettin; *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Atay, Falih Rıfki; *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

Atay, Falih Rıfki; *Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1933-1937) II*, Büyük İstanbul Derneği, İstanbul, 1974.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; *Yayımlanmamış Belgelerle Atatürk*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1981.

Başar, Ahmet Hamdi (Yay. Haz. Murat Koraltürk); *Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Bayar, Celal; *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Boratav, Korkut; *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

Bozdağ, İsmet; *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972.

- Bozdağ, İsmet; *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bozdağ, İsmet; *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986.
- Bozok, Salih, C. S. Bozok; *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.
- Bozok, Salih (Haz. Can DüNDAR); *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2001,
- Çağlayangil, İhsan Sabri (Haz. Tanju Cılızoğlu); *Kader Bizi Una Değil, Üne İtti Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- DüNDAR, Can; *Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü*, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Goloğlu, Mahmut; *Tek Partili Cumhuriyet-2 (1931-1938)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.
- Gökçen, Sabiha (Der. Oktay Verel); *Atatürk'le Bir Ömür*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Güneş, İhsan; *Türk Parlamento Tarihi TBMM - V. Dönem (1935-1939) 1. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.
- İnönü, İsmet (Haz. Sabahattin Selek); *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.
- İpekçi, Abdi; *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.
- Karakuş, Erdoğan; *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- Kocatürk, Utkan; *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Koçak, Cemil; *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kutay, Cemal; *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Mango, Andrew (Çev. Füsün Doruker); *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Özalp, Kazım, Teoman Özalp; *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998.
- Özalp, Teoman; *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006.

- Öztoprak, İzzet; *Atatürk Orman Çifliği Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- Saner, Nejat; *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, Künyesiz, 1975.
- Saray, Mehmet; *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Sarol, Mükerrerem; *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Bayar Çizgisi*, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1982.
- Soyak, Hasan Rıza; *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sökmen, Tayfur; *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Şahingiray, Özel; *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Ankara, 1955.
- Turgut, Hulusi (Der.); *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uran, Hilmi; *Hatıralarım*, Künyesiz, Ankara, 1959.
- Us, Asım; *1930-1950 Hatıra Notları*; Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- Uyar, Hakkı; *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- Ünaydın, Ruşen Eşref; *Atatürk, Dil ve Tarih Kurumları Hatıralar VII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954.
- Yalçın, E. Semih; *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara, 2000.